

Normurod Norqobilov

GA'NIMLAR

Qissa

**"Yoshlik" jurnali
2006**

Suyukli iti Dikkiquloq o'ldirib ketilgandan so'ng, g'azabi ko'kka o'rlagan Sarvar, itining qotili bo'lmish Yoldor bo'rining jonini olmoqqa qat'iy ahd qildi. Shu tog'da yo sen turasan, yo men, deya bor ovozda hayqirdi. Keyin iti jasadini izzat-ikrom bilan tepalikka ko'mdi. Do'ppaygan "qabr" ustida, tevarakdagilardan uyaldi shekilli, ko'zini yoshlamoqdan bazo'r tiyildi. Mijjalari yoshlanmasa-da, yig'lamoqdan beri bo'lib dedi:

— It emas, gavhar edi! Gavharimdan ayirdilar!

Atrofdagilar miyig'ida iljayishsa-da, odob yuzasidan, sukut saqlamoqqa harakat qildilar. Shunga qaramay, kinoyaomuz tomoq qiruvchilar baribir topildi. Nega deganda, itning o'limi tog'da fojea sanalmaydi. Jasaki bu tarzda izzat-ikrom bilan ko'milmaydi. Eshakda biror o'nqir-cho'nqirga sudrab oborib tashlanadi. Eti quzg'unlarga yem bo'lib, suyagi tuproqqa qorishib ketadi. Binobarin, tog'da it qahat emas, istalgan xonadonga bosh suqsang, yo'q deganda, uch-to'rttasi oldinga akillab chiqadi. Egasi bilan kelish-da, xohlaganingni tanlab olaver.

Itga aza ochish nimasi?

Biroq Sarvar deganlari qishloq itlarini bir chaqaga olmaydi. Bularda faqat jasad bor, fahm-farosatdan esa zig'ircha yo'q, deydi. Tulkisimon Dikkiquloq'ini esa dunyodagi barcha itlardan afzal ko'radi. Bunda bor-yo'g'i zabon yo'q, qolgan hamma narsani odamday ilg'aydi, odamday fahmlaydi, ishonmasangiz sinab ko'ring, deydi. Ammo Dikkiquloqning o'ziga xos a'lo jihatlarini odamlar bilishga ulguradi. Erta tonglardan birida u Yoldorning changalida, egasi aytmishli, fojeali ravishda nobud bo'ldi.

Eng yomoni, bu hodisa Sarvarning ko'z o'ngida yuz berdi.

Tong g'ira-shirasida qo'ra adog'idan qora ko'lanka sirg'alib chiqqanida, Sarvar odati bo'yicha hovlida nafas olish mashqini bajarmoqda edi. Iti qo'radan beriroqdagi yalanglikda iskanib yurardi. Qora sharpani qishloq itlaridan biri deb o'ylagan Sarvar avvaliga unga e'tibor bermadi. Qachonki, Dikkiquloq o'zi tomon jonhalpida otilgachgina, diqqat qildi. Itini ta'qib etib kelayotgan ko'lankaning rosmansi bo'ri ekanligini angladi. U bamisoli qora quyunday bostirib kelardi. Ana, u hash-pash deguncha itini quvib yetdi. Sarvar es-hushini yig'ib olguncha bo'lmay, uni jonsiz jasadga aylantirib, tog' tomon asta yo'rtib keta boshladi. Hatto o'q ovozdin so'ng ham harakatini o'zgartirmadi.

Tabiiy, Sarvar uydan miltig'ini olib chiqquncha u ancha olislab ketgandi. Yigit uning ortidan behuda yugurib, bekorga o'q uzib, hiyla yergacha ta'qib etib bordi. So'ng nafasi qisilib, taqron yerda cho'zilib qoldi.

Bu hodisani o'zidan bo'lak fojea sifatida qabul qiluvchi bo'lmadi. Sarvar deganlari bu qishloq uchun begona. Tog' havosidan dardiga shifo izlab kelgan bir odam. Ammo u o'zini begonaman deb turgani yo'q. Kirishimli, pishiq-puxta yigit ekan. Kelishi bilan kishilardan bir suruv qo'y-qo'zi sotib olib, G'uchchi pakanani cho'ponlikka yolladi. Suyun cholning o'rtancha o'g'liga atab qurdirgan uyini qo'rapo'rasi bilan ijaraga oldi. Haftada bir mashinada kelib, holidan xabar olib ketadigan oshnagog'aynilarining turq-tarovatiga qaraganda, o'ziga to'q odam. Ammo hech betobga o'xshamaydi. Kun bo'yi, yelkasida miltiq, tog'ma-tog' sanqiydi, yo bo'lmasa, betdagi yovvoyi bodomzorda soatlab muk

tushib o'tiradi.

G'uchchi pakana esa unga itday sodiq. Suruvga qarashdan tashqari, oqshomgi kuydirish-pishirish ham uning zimmasida.

— Aka shaharga qaytishda meniham o'zi bilan olib ketarkan, — deydi maqtanib. — Shahardi jonon qizlaridan biriga uylantirib qo'yaman o'zim seni deyapti.

— Shu niyati bor ekan, qishloqdi qizlariyam teshib chiqmasdi, — deydi eshitganlar kulib. — Yo shahardi qizlari boshqacha bo'larkanmi?

— Qishloqdi qizlari bizga to'g'ri kelmaydi. — G'uchchi pakana "akaxoni" kabi tevarakka viqorli nazar tashlashga urinadi. — Endi biz, shu... shahardi enasi o'pmagan qiziga uylanamiz-da. Shu ish peshonada bor ekan-da.

— Nazarimda, Tovqora zarangning qizi ketidan tilingni osiltirib yuruvding, nima, ko'nmadimi u?

— Aytdim-ku, qishloqdi qizi bizga to'g'ri kelmaydi deb. — G'uchchi pakana bo'sh kelmaslikka tirishadi. — Uning boshidan achigan qatiq isi anqiydi. Shahardi qizlari atirda cho'miladi. Bizga shahardi qizi durust.

— Uzoqdagi quyruqqa intilib, yaqindagi o'pkadan quruq qolmagin tag'in. Eshitdingmi, unga Uchtoldan sovchilar kelayotganmish.

Biroq bu gap G'uchchi pakanaga zig'ircha ta'sir qilmaydi. So'zlovchi qolib, tog'larga boqadi, g'alati tamshanadi.

— Har kech aka bilan maza qilamiz lekin, — deydi tomdan tarasha tushganday. — Akada aroq serob. Og'aynilari tashlab ketishadi. O'zi kamgina ichadi-yu, lekin mendan hech ayamaydi.

— Odamga o'xshab, uch-to'rttasini qo'yningga sob chiqmaysanmi, bizam maza qimaymizmi.

— Aka xafa bo'ladi-da.

— Bilib o'tiribdimi.

— Biladi. Aka yomon sinchkov.

— Zo'r aka topding-da lekin.

— Xudoga shukr!

— Hazir bo'l, tag'in choponsiz qoldirib ketmasin. Shahardi odami ayyor bo'ladi.

— Xafa qilayapsiz, birodar. Aka siz o'ylagan odam emas.

Qishloq ahlining Sarvar haqida hozircha bilganlari shu. Ko'proq o'z mayli va o'z xayolida bradigan bu odam iti o'ldirilgan kunning ertasi oqshom erkaklar yig'ilib o'tiradigan do'nglikka chiqib keldi. Kun bo'yi Yoldorning izidan sang'agan shekilli, horg'in va andak tajang edi.

— Nima, tutqich bermayaptimi, mehmon? — dedi Suyun chol hol-ahvol so'ragan kishi bo'lib. — Tutishingiz qiyin uni. Ergash bodigayam tutqich bermagan u. O'rta yerda Ergashning o'zi o'lib ketdi.

Sarvar javobga oshiqmadi. Tog'larga bir muddat tikilib turarkan, tog'in bir harakatla cho'ntagidan bir dasta pul chiqardi.

— Itimning huniga mana shuni tikaman! — dedi iddaoli, ham kibrli ohangda. — Sharti shu, jasadi oyog'im ostida bo'lishi kerak! Tepkilab alamimdan chiqmoqchiman!

U, qo'lidagi ozmuncha pul emasdi, odamlarning g'imirlab qolishini kutgandi. Ammo u kutgan hodisa yuz bermadi. Davra ahli tebranmadi. U, yo bu kammi, degancho bo'lmay, kimdir bu yil qish erta kelishi mumkinligini aytib qoldi. Bir zum sukutga tolgan davra birdan jonlandi. Qishning erta kelish-kelmasligi haqida har kim o'z bilganicha bashorat qila boshladi.

Sarvar sezdi, buning hammasi shunchaki gap. Noqulay vaziyatdan qutulmoq uchun ko'tarilgan "g'avg'o". Odamlar go'yo uning borligini unutganday, keraksiz bahsga berilgandi. Hartugul Suyun chol joniga ora kirdi.

— Cho'king, mehmon, turmang buytib, — dedi ko'zlari jovdirab.

— Boray! — dedi Sarvar, bu yerda men ortiqcha ekanman, degan ohangda. — O'tirib nima qildim, boray!

U ketmoqqa ulgurmadi. Bir chekkada chakmoniga o'ralib, gumbazday bo'lib o'tirgan Shoyim yo'g'on to'satdan tilga kirdi. Sarvar hamisha xo'mrayib yuradigan bu odamni jinidan battar yomon

ko'rardi. Shuning uchun ensasi qotibroq unga yuzlandi.

— O'ldirsangiz mayli, lekin jasadini xo'rlashingizga yo'l qo'ymaymiz, — dedi Shoyim yo'g'on tomog'ini qira-qira. — Nimaga deganda, Yoldor bizga begona emas, o'zimizning jondor. Itlarga kun bermagani bilan, hozircha mol-holimizga tekkanicha yo'q. Puldi esa kissaga soling! Pul degani o'zimizdayam achib yotibdi.

— Ha, u o'zimizning jondor, — Suyun chol o'yindan o't chiqmasin degan o'yda, shosha-pisha gapga aralashadi. — G'uchchivoy sizga aytgan chiqar, a?

— Hozircha aytganicha yo'q.

— U aytmagan bo'lsa, biz aytamiz-da, — Shoyim yo'g'on o'siq qoshlari ostidan o'qrayib tikildi. — Yoldorni Tolmas cholning nevarasi Safar degan bacha asrab olgan. Ikkisiyam rahmatli bo'lib ketgan. Avval bacha o'ldi, keyin boboy... Shundan beri Yoldor erkinlikda yuribdi. To'g'risi, u bizdiyam rosa jonimizga tekkan. Itlarga hech kun bermaydi. Shu kuz ichi uchta itimni bo'g'izlab ketdi. Bu turishda qishloqda bittayam it qolmasa kerak. Shuning uchun uni o'ldirishga izn beramiz. Lekin xo'rlashga ruxsat yo'q.

— O'ldirilgandan so'ng... — Sarvar g'ashi kelayotganini yashirib o'tirmadi. — Xo'rlandi nima-yu, xo'rlandi nima, baribir emasmi?

— Avval siz uni o'ldiring, — Shoyim yo'g'on sovuq kulimsiradi.

— O'ldiramanam!

— Agar o'ldira olsangiz, betdagi anovu suruv sizniki.

Sarvar uning bu gapini hazilga yo'yib kulmoqchi bo'ldi. Biroq Shoyim yo'g'onning avzoyi bunga yo'l qo'ymadi.

— Nazarimda, siz... garov o'ynamoqchisiz shekilli? — dedi shoshib.

— Emasam-chi! — Shoyim yo'g'on iljayishga tirishsa-da, ko'zlari kulmadi. — Siz nonni "nanna" deb yurganingizda, Shoyim akangiz shaharning ko'zirlaridan biri bo'lgan. Vaqtida ahmoqlikni ko'p va xo'p qilganmiz. Qisqasi, gap bitta, jondorni o'ldiring-da, suruvni olib ketavering!

— Demak, eplashimga ishonmayapsiz?

— Ko'p mayda gap bo'lmang, ukam! — Shoyim yo'g'on asta yonboshlarkan, unga g'azabnok tikildi. — O'yinni boshlagan siz, men emas! Pul ko'rsatib bodilik qilgan men emas, siz! Shuning uchun gapni ko'paytirmay, harakatingizni qiling! Muddat o'n kun.

— O'yinga biz ham qo'shilsak bo'ladimi? — deb so'radi kimdir.

— Yo'q! — dedi Shoyim yo'g'on qat'iy yo'sinda. — Yutqazsa, bu yigitning tashlab ketadigan narsasi bor. Xo'sh, sening nimang bor? Yo qari enangni tikmoqchimisan?!

— Hay-hay, og'izga egalik qilinglar! — Suyun chol kattalarga xos bosiqlik bilan davrani tinchitishga urindi. — Arzimas bir jondorni deb itday irillashmanglar! Uyat bo'ladi-ya.

— Arziydi, aka, arziydi, — Shoyim yo'g'on tirsagini yerdan uzib Sarvarga qoshlari ostidan o'qrayib tikildi. — Damingiz chiqmay qoldi, mehmon? Qani, qo'lni tashlamaysizmi?!

— Qo'l tashlash bo'lsa, qo'l tashlash-da! — past ketishni istamagan Sarvar o'tirgan odamlarni oralab o'tib, uning qoshida to'xtadi va zardali bir harakatda kaftini uzatdi: — Tashlang!

— Uzinglar!

Yigitlardan biri sakrab o'rnidan turdi. Qo'lini havolatib, tutashgan panjalar ustiga urgan bo'ldi:

— Uzdim!

Kunbotish tomondan to'satdan qo'zg'algan achchiq izg'irin kishilarni ortiq ezmalanib o'tirishiga yo'l qo'ymadi. Avval Suyun chol o'rnidan turdi, so'ng boshqalar.

Do'ngda yolg'iz qolgan Sarvar tevarakka xomush boqarkan, to'ng'illagancha, Shoyim yo'g'onning go'riga g'isht qalay boshladi...

* * *

Bu paytda Yoldor qishloqdan uncha uzoq bo'lmagan siyrak archali do'nglikda yerga bag'rini berganicha, loqayd cho'zilib yotardi. Nigohi to'ng esa-da, quloqlari ding, dimog'i tiyrak edi. Dimog'i

ilg'agan hidlarga qarab, tevarakni to'la idrok etardi. Lanjligiga kelsak, hamma balo qorni to'qligidan edi. Qorni to'q kezlari u hamisha to'ng tortib qolardi. Bugun ham u Uchdarada chog'roq to'ng'iz bolasini qo'lga tushirgan bo'lib, endi uning hazmi bilan ovora edi.

Yag'rini tuklarini hurpaytirib esayotgan sovuq yel tog'lar boshiga qor tushayotganidan darak berardi. Bu yerlarda qish erta va to'satdan tushadi. Daralardan kuz havosi arib ulgurmay, kutilmaganda qor tashlab qoladi. Kovlashga ulgurmagan kartoshkalar, terib olinmagan mevalar qor tagida qolib, sovuqdan nobud bo'ladi. Shuning uchun aksariyat kishilar chorvani ma'qul ko'rib, yerga qaramaydi. Shuningdek, yerga umid bilan urug' qadovchilar ham yo'q emas. Chorvadorlar qishda bo'rilardan aziyat chekkandek, ular havoning avzoyiga qarab, jonlari halak bo'lishadi. Bu yetmagandek, yerdagi hosil yetilib-etilmay "tungi qaroqchilar" — to'ng'izlaru ayiqlar tomonidan xomtalash qilina boshlaydi.

Bir qarashda, dunyoning bu tashvishlar bilan Yoldorning hech ishi yo'qdek. Aslida esa...

Qoratepa biqinidagi olmazor tufayli tunlari uning ham halovati yo'q. Olmazor Suyun cholga tegishli. Kunduzlari eshakda kelib, bog'da tentigan bo'ladi-yu, shom tushmay qorasini o'chiradi. Tunda olmazorga qo'ng'ir ayiq — Maymoq egalik qiladi. Yoldor undan olmazorni emas, Qoratepa etagidagi chog'roq qabrni qizg'anadi. Nega deganda, kaltafahm Maymoq boshqa yo'l quriganday, nuqul qabrlar oralab yuradi. Chog'roq qabr yoniga yetganda esa, tevarakni o'rganish uchun albatta to'xtaydi. Ana shunda naq tumshug'i tagida irillagancha Yoldor paydo bo'ladi. U yon sakrab, bu yon sakrab, Maymoqni qabr yonidan uzoqlashtirmaguncha tinchimaydi.

Maymoq esa hamisha bir holdan taajjulanadi. Negaki, tumshug'i tagida bamisoli iblisday irg'ishlayotgan kulrang bu maxluq boshqa yerda, ya'ni tog'u toshda ro'paru kelib qolsa, qayrilib ham qaramaydi. Qoratepada esa naq betidan oladi.

Ne sababdan?

U Qoratepada hamisha Yoldorga yon beradi. Axir bir necha metr narida olma hidi dimog'ingni qitiqlab tursa, qaysi ahmoq bezbet bir maxluq bilan pachakilashib o'tiradi. U olmazorga sho'ng'irkan, albatta, ortiga qarab qo'yadi. Yoldorni qabr yonida cho'nqaygan holda ko'radi. Ammo hakalak otayotgan nafs ortiqcha o'ylarga izn bermaydi.

Yoldorga tirg'almasligining asosiy sabablaridan yana biri shundaki, odatda, jonivorlar o'zlarining qachon haq, qachon nohaqligini juda yaxshi bilishadi. Shuning uchun ham hamisha vaziyatga qarab ish tutishadi. Olmazor esa o'z mulki emas, odam bolasiga tegishli begona hudud. U, qulog'i ding holda, har bir mevaga og'iz solarkan, o'zga hududdaligini, xatti-harakatidagi nohaqlikni doimo ichdan his etib turadi. Bunaqa paytda ortiqcha sharpa chiqarmaslikka urinadi.

Yoldorning kurakda turmaydigan qiliqlariga chidashining boisi shunda.

Ammo yaqinda Maymoqniki yomon tutdi. Tuproq titib qarshisida irg'ishlayotgan Yoldorga birdan hamla qilib qoldi. Yoldor bazo'r o'zini chetga olgan bo'lsa-da, xiyol tegib o'tgan zarbadan baribir bir yumalab tushdi. Ezib tashlash qasdida bostirib kelgan g'animining changalidan bir amallab qutularkan, oxirgi daqiqada uning orqa soniga tish botirishga ulgurdi. Maymoq beso'naqay, Yoldor esa epchil, qabr tepasida olatasir jang boshlanib ketdi. Qabr qavatidagi chirigan cho'plar sindi, har yon sochildi. Aslida buni olishuv deb bo'lmasdi. Maymoq hujum qilar, Yoldor esa qochar, qocha turib goh uning yonboshida, goh ortida paydo bo'lib qolardi... Oxir oqibat, bu safar ham Maymoq bosiqlik qildi. Behuda hamlani tezda bas qilib, qabrdan uzoqlashdi. Zumda olmazorga singib yo'qoldi.

Qabr yonida darg'azab qolgan Yoldor andak zarbaning zalvorli kuchini keyin his qildi. Vujudi qaqqash, qabrlar orasida xiyla vaqt cho'zilib yotdi.

Hozir ham u yag'rinining sim-sim og'rishiga e'tibor bermaslikka tirishib, qishloqqa tikilib yotarkan, do'ngda yig'ilib o'tirgan odamlar yaqinida iskananib yurgan malla itga ko'zi tushib, boshda ohista irillab qo'ydi. So'ng, itning harakatlarini zimdan kuzatarkan, yuragida o'sha tanish his-jon olmoqqa tashnalik tuyg'usi qayta bosh ko'targanini sezdi. Dahshatli jag'lari shaqirlab, beixtiyor o'rnidan turib ketdi. Ammo it olisda, yonida esa odamlar... U noiloj qayta joyiga cho'kdi.

Zanjirband etilgan murg'ak jonivor qishloq itlari tomonidan ermakka emas, bo'ri zotidan bo'lgani

uchun beshafqat talanardi. Qalin taxtalardan qo'poldan-qo'pol yasalgan ini va jonsarak bola — Safar joniga ora kirmaganida, u allaqachon itlar changalida jon taslim qilgan bo'lardi. Qiziq jihati, itlar unga ochiqda hujum qilishar, iniga esa birortasi bosh suqolmasdi. Bola hovlida paydo bo'lishi bilan hammasi tumtaraqay qochardi.

Barcha qishloq uylari kabi hovli girdi devor bilan o'ralmagani uchun it ham, bit ham bemalol kirib kelaverardi. Shalpangquloq itini ergashtirib yuradigan Ergash bodi g'animlarining eng yomoni edi. Hovli egalari yo'q paytlarida, u itini Yoldorga gij-gijlar, bu yetmagandek, uni inidan sudrab chiqarib, biqiniga ayovsiz tepkilardi. Xonadon sohiblari kelib qolsa, bahonasi tayyor edi.

— Shu keldi-yu, sigirimning suti qochdi, — derdi og'zidan ko'pik sachratib. — Tezda yo'qoting buni! Emasam, o'zim yo'qotaman!

— Qanaqasiga? — Tolmas chol hayron.

— Shunaqasiga! — Ergash bodi yanada balanddan kelishga tirishadi. — Siz uyda jondor saqlaganingizdan beri qishloqdan halovat ketdi. Qo'ylarim yem yemay qo'ydi. Bolalar ko'chaga chiqolmay qoldi.

Tolmas chol og'ir odam, ammo nevarasi Safar uning g'irt teskarisi edi. Qo'lga tushgan toshu kesak bilan avval shalpangquloq itni, so'ng egasini siylardi. Joni og'irgan Ergash bodi tutoqib quvlardi. Bola qochardi. Ocha turib, mo'ljalga behato urardi. Oqibat, Ergash bodi bu xonadonni manglayi g'o'ra holda tark etardi. Bola va bo'rivachchaga nisbatan yuragida adadsiz kek saqlardi. Negaki, bu hovlida odatdan tashqari hodisa yuz bergan, ya'ni xonadonda bo'ri saqlanardi. Ko'nikmadan yiroq hol esa gohida kishida nafrat hissini qo'zg'otadi. Ergash bodi mana shu tuyg'u yetovida Yoldorga ozor berishga tirishardi. Uning himoyachisini esa ko'rarga ko'zi yo'q edi.

— Shoshma, hali ikkovingni ham yeyman! — derdi mavhum ohangda.

Ergash bodining qorasi o'chishi bilan Safar inga suqilib kirar, to'rda qaltirab turgan Yoldorni silab-siypalar, erkalab ovutar, goho esa alami kelib yig'lab ham olardi. Shu sabablimi Yoldor unga qattiq mehr qo'ygandi. Yonidan bir qadam nari jilmasligini istardi. Biroq bola bekorchi emas, uning o'ziga yarasha bir talay yumushlari bor edi. Maktab, o't-cho'p terish, qo'y-qo'zilarga qarash, ishqilib, uyda qadalib o'tirishi qiyin edi. Yoldor esa uning qaytishini hamisha ilhaq kutardi. Ovozini eshitishi bilan inidan o'qdek otilib chiqar, bo'ynidagi og'ir zanjirni shildiratgancha irg'ishlar, so'ng yer bag'irlar, etigini yalar va tag'in irg'ishlar, xullas, muhabbatini to'laligicha namoyish etishga tirishardi.

Bola uning tomog'iga yaxshi qarardi. Yoldor yeganicha yeb, ortgan yemishlarni ini to'riga ko'mib qo'yardi.

Hozirda tog'da uning ortgan yemishlari saqlanadigan bir necha hufiya joylari mavjud. Shulardan biri mana shu do'nglik ortidagi o'ngir. O'n kun burun qo'lga tushirgan o'ljasining qolgan-qutganini o'sha o'ngirga bекitib qo'ygandi. Qishloq itlari topib, talon-taroj qilib ketishibdi. Yovvoyi tabiatning o'zgarimas, shafqatsiz qonun-qoidalariga itlar buysunmaydi. Jonivorlar tomonidan qattiq amal qilinadigan hudud masalasiga munosabatlari ham shunga yarasha. Aks holda Yoldordek beshafqat jonivorning hududida bemalol daydushib, unga tegishli nasibani pok-pokiza tushirib ketishmasdi.

Yoldor haftada ikki-uch bor butun hududini aylanib chiqarkan, qishloqqa yondosh sarhadlar itlar tomonidan buzilganini sezgach, eski alamlari yangilanib, ulardan boplab o'chini olardi.

Sarvarning iti Dikkiquloq ayni shu vajdan uning g'azabiga duchor bo'lgandi.

Sarvar ovga hamisha itini ergashtirib chiqardi. Yoldor inson hidi qatori itning isiniyam tuyarkan, g'azabdan qaltirab ketardi. Tajribadan bilardiki, hududni inson qavmidan asrash qiyin. Ammo manovi it nima qilib yuribdi uning mulkida? Yoqimsiz hidini buruqsitib, rosa tentibdi. Tag'in belgisini qo'yib ketganiga o'lasanmi. Uchdaradagi bukri archa tanasiga, soydagi kulrang xarsang sirtiga, yonbag'irlikdagi siniq simyog'ochga peshobini sochib ketibdi. Yoldor uning belgisi ustiga o'z belgisini qo'yadi: "Tutsam, o'ldiraman! Qorangni ko'rmayin boshqa!" Ertasi esa Dikkiquloq tomonidan qoldirilgan quyidagi javobni o'qiydi: "Yaxshisi, o'zing qorangni o'chir! Bu yerga keldim va yana kelaman!" Yoldor qahrdan otash bo'lib yonadi. Ammo yaroq tutgan egasining oldida itga qotinishning hech bir iloji yo'q. Natijada, u payt poylay boshladi va erta saharlarning birida osongina niyatiga

yetdi.

U do'nglikda yig'ilib o'tirgan odamlar orasida o'zi haqida gap bo'layotgani va joni garovga qo'yilayotganidan bexabar holda tevarakni jimgina kuzatib yotarkan, ichki bir sezgi bilan Maymoqning shu yaqin atrofda o'ralashib yurganini tuydi. Maymoq olmozga enishdan avval Bo'rijardagi butazorga tanda qo'yadi. U yerdan tishga bosgulik meva-cheva qidirib, tezroq qorong'u tushishini kutadi. Qish erta kelishini sezgan ayiq zoti hamisha oshiqadi. Qish uyqusiga ketish oldidan badanidagi yog' zahirasini ko'paytirish ilinjida yemishga zo'r beradi. Bunaqa paytda yuho nafsini tog'dagi mevalar bilan qondirish mushkul, shuningchun mo'l-ko'l ozuqa qidirib qoladi. Agar anovu yaramas Yoldorning g'ashiga tegishini hisobga olmasa, olmozor juda bop joy. Maymoq undan zig'ircha cho'chimaydi. Cho'chimagani bois ham har galgi yo'nalishini hech o'zgartirmaydi. Binobarin, bundan bo'lak iloji ham yo'q. Negaki, odam bolasiga tegishli hududga doimo pusib yaqinlashmoq va so'ng tevarakni obdon o'rganmoq zarur. Kim bor, kim yo'q deganday. U shu niyatda qabrlar oralab borarkan, chekkadagi chog'roq qabr tepasida to'xtashga majbur bo'ladi. Chunki tepa yoqalab o'tgan yo'ldan narisi olmozor. O'ng panjasi qabr ustida, chap panjasini xiyol oldinga cho'zganicha, olmozorni diqqat-la ko'zdan kechira boshlaydi. Bunaqa paytda barcha jonivorlar kabi ko'proq dimog'iga ishonadi.

Ko'milgan o'ljasini kavlab yeyayotgan jonivorlar harakatini ko'p kuzatgan Yoldor uning bu qiligi'ni o'zicha tushunadi. Maymoqni qabrga daxl qilayapti deb o'ylaydi. Qabrda esa uning sevikli odami Safar yotibdi...

U Maymoq bilan bo'ladigan tungi uchrashuvni o'ylab, ezgin ovozda uv tortib yuborganini sezmay qoldi. Qishloq itlari hushyor tortib, akillashga tushdi. Odamlar esa bu nidoga e'tibor ham berishmadi.

Ular Yoldorning vaqt-bevaqt uv tortishiga ko'nikib qolishgandi...

* * *

Do'ngda hanuz dilgir cho'zilib yotgan Yoldor itlarning navbatdagi akillashidan hushyor tortdi. Quloqlarini dikkaytirganicha qishloq tomon tikildi. Ko'rdiki, qishloq o'rtasidagi sayxonlikda bir gala it qandaydir suvoriy ortidan akillab kelmoqda. Otliq notanish shekilli, itlar uni qishloq chekkasigacha uzatib kelishdi. So'ng nomiga bir-ikki akillab, eran-qaron tarqalisha boshladi.

Itlarni ko'rgan Yoldorning ko'zlari yovuzona chaqnadi. Bezovtalanib o'tkir tirnoqlarini yerga botirdi. Bo'g'iq irilladi. Qani endi manovi yaramas maxluqlarni ovloq joyda uchratsa-yu, bo'g'ziga tish botirib, obdon xumoridan chiqsa. U har bir itni o'ldirganda qasosning totli bir hissini tuyardi. Biroq bu lahzaga yetishish mushkul, negaki, itlar hech qachon osonlikcha tutqich bermasdi. Boz ustiga, uning qishloq oralaganini sezgan odamlar varanglatib o'q uzib qolardi. Uzoqdan turib "tishlaydigan" bu yaroqdan Yoldor juda cho'chirdi. U yana shuni yaxshi bilardiki, bu yaroq yaydoq joyda xavfli, tog'da esa uning yomonligi kam, istagan bir buta yoki xarsang joniga oro kirishi mumkin. Eplab yashirina bilsang bo'ldi. Bunaqa paytda uning hid bilish sezgisi favqulodda ochilib, g'animi qaerda va qancha masofada guvranayapti, barini bilib, anglab turadi. Sezdirmay uzoqlashishga hamisha ulguradi. Boshqa jonivorlar singari vahimaga tushmaydi.

Itlarga qiron keltirayotgan bo'lsa-da, qishloqda uning joniga qasd qiluvchi kimsa yo'q edi. Hatto Ergash bodi ham boshda bu o'ydan yiroq edi. Qachonki, Yoldor shalpanquloq itini o'ldirib ketgandan so'nggina, uning mavjudligini, shu atrofda o'ralashib yurganini his qildi. Itimdan keyin navbat qo'ylarimga keladi shekilli, bu yaramas qo'ramni bo'shatmaguncha tinchimaydiganga o'xshaydi, degan xayolga bordi. Bu yetmagandek, Suyun cholning gapi hammasidan oshib tushdi: "Azob yegan jondor o'sha odamdan qasдини olmasdan qo'ymaydi. Buni hayotda ko'p ko'rganman. Shuning uchun oldi-ortingizga qarab yuring". Ergash bodi nopisand kulgan bo'lsa-da, yuragiga hadik oralagan. Unda avvalroq o'zim tinchita qolay uni, deya yeng shimarib ishga kirishgan.

Ammo Yoldorni mahv etish oson emasdi. Ergash bodi shoxida yursa, u bargida harakatlanardi. Ana shunday kunlardan birida ular tasodifan to'qnash kelib qoldilar. Ergash bodi bu safar yaroqsiz edi, Dovonorti qishlog'ini janozaga aytib kelayotgandi. G'animlar Qilso'qmoqning yuqori qismida uchrashdilar. Qilso'qmoq azaldan Xudo qarg'agan joylardan biri hisoblanadi. Pichoqda kesilgandek tik

jarlik betidagi bu so'qmoq Dovonorti qishlog'ini vodiy bilan bog'lab turuvchi yagona yo'l edi. Ikki otliq bazo'r sig'arli bu yo'ldan hali odam bolasi yiqilib o'lmagan. Uning birinchi qurboni Ergash bodi bo'ldi.

Agar Ergash bodi so'qmoqqa xiyol kechikibroq yetib kelganida yoxud uning o'rnida boshqa bir kimsa bo'lganida, fojea yuz bermasligi aniq edi. Negaki, havoda terchigan ot hidi burqsib, tuyoq tovushlari eshitilgan zahotiyuq Yoldor iziga qayrilgandi. Uzun so'qmoqni ildam bosib o'tib, yonbag'irlikdagi archazorga sho'ng'imoqchi edi. Ularni devordan turtib chiqqan qizg'ish xarsang ajratib turardi. Avval g'animining hidini oldimi, yo qiziqish usutun chiqdimi, har holda jadal quyiga enayotgan Yoldor birdan to'xtadi. Boshini burib, suvoriyning xarsang ortidan chiqib kelishini kuta boshladi. Sergak tortgan otini qichab kelayotgan Ergash bodiga ko'zi tushgach esa, beixtiyor irilladi. Uning o'tkir nigohi bir zumda ko'p narsani, ya'ni otning xurkayotgani-yu egasining beparvoligini, eng muhimi, egar qoshida yaroq yo'qligini ilg'ab ulgurgandi. G'animi bu safar quolsiz edi. Shunga qaramay, u, odatiga xos, lo'killab qochmoqqa tushdi. Agar Ergash bodi o'zi va otiga dalda berish uchun "Hayt!" deb qichqirmaganida, Yoldor so'qmoqni adoqlab, archazorga bekinmoqchi edi.

Ergash bodining hadik to'la bu hayqirig'i undagi eski alamlarni qo'zg'ab yubordi. Ayniqsa, quyidagi manzara bor bo'yicha xotirasida jonlandi.

O'sha kuni hovli kimsasiz edi.

Yoldor ini yonida cho'zilib yotardi. Yo'ldan o'tib borayotgan Ergash bodi eshikda qulf ko'rgach to'xtaydi. U yon-bu yon qaranib, xunuk tirjayadi. So'ng ketidan ergashib kelayotgan shalpangquloq itini Yoldorga gij-gijlaydi. Iti hamlaga o'tish o'rniga uning chotiga suqiladi. Bundan uning qahri keladi. G'ingshiyotgan itini boplab bir tepadi-da, Yoldor tomon yuradi. Yo'l-yo'lakay yerda yotgan kaltakni qo'liga oladi.

Yoldor endi ulg'aygan, kuchga to'lgan. Avvalgidek iniga suqilmaydi. Shum niyatda o'ziga yaqinlashayotgan g'animiga irrilagancha peshvoz chiqadi. Ergash bodiga xuddi shu narsa kerak edi. Hali senmi menga irillaydigan, deya qo'lidagi kaltakni ishga soladi. Ammo tezda kaltagini oldirib qo'ygach, tosh qidirishga tushadi. Bo'ynidagi zanjirni uzish darajasida tortqilab, o'ziga tomon intilayotgan Yoldorni toshbo'ron qilishdan biror huzur topmagach, naridagi qo'radan uzun kaltak topib chiqadi. Bu orada hovli hangomatalab bolalarga to'ladi. Yoldor ular orasidan xaloskorini behuda qidiradi. Tiyrak nigohli bolani topolmagach, shaloq so'zlar bilan so'kingancha, o'ziga kaltak ko'targan g'animiga tashlanadi. Orada bo'ynini sirib turgan zanjiriga ham og'iz solib ko'radi...

Agar qo'shni chol aralashmaganida, bu ish ne natija bilan yakunlanishi noma'lum edi. Qo'shni chol Yoldorni ayab emas, Tolmas cholning hurmati uchungina oraga tushdi. Ergash bodini hovlidan haydab soldi.

Ergash bodi so'kina-so'kina uzoqlasharkan, Yoldorning yuragida o'ziga nisbatan qasos o'tini battar alangalatgani va bir kun kelib, bu o'tda o'zi kuyib ado bo'lishidan bexabar edi. Qaytamga o'z qilmishidan g'oyat mamnun edi.

Payt topib, jonivorga tirg'alishlarini keyinchalik ham qo'ymadi.

Mana endi, lo'killab ketib borayotgan joyida keskin ortiga burilib, vajohatli bir tarzda yo'liga ko'ndalang bo'lgan Yoldorning qarshisida tang ahvolda qolgandi. Iziga qaytay desa, tor so'qmoqdan otini ortga qayirish qiyin. Boz ustiga, sakramoqqa shay turgan yirtqich har lahzada hamla qilib qolishi mumkin. U yaroqsiz chiqqan o'ziniyam, ayni shu kunda qazosi yetgan qo'shnisiniyam go'riga g'isht qalarkan, orada tezgina tubsizlikka ko'z tashlab oldi. Pastga qulasa, tariqday sochilib ketishini o'yladi. Birdan bir quroli qo'lidagi qamchisini mahkam changalladi, raqibining harakatlarini kuzatarkan, uning nigohiga nazari tushgach, yuragi orqasiga tortib ketdi. Yovuzona chaqnayotgan bu ko'zlarda uzoq va ilhaq kutilgan lahzaga favqulodda yetishganda paydo bo'ladigan shunday bir ifoda mavjud ediki, bu holat yovuzlikning o'zidan ko'ra ming chandon dahshatliroq edi.

Ergash bodining tagidagi ot qo'rquvdan titrab-qaltirab ortga tisarilardi. Ko'zlari olayib, burun kataklari kerilib ketgandi. Tuyoqlari ostidan ko'chgan tosh quyiga uchardi. Ayni tobda ro'parasidagi yirtqichdan ko'ra, ostidagi otning talvasasi xavfliroq edi. U har soniyada jarga qulashi mumkin edi. Xuddi shuni sezganday, Yoldor oldinga sakradi. Ot qattiq kishnagancha, o'zini ortga tashladi. Yuganga

yopishgan egasining barcha urinishlari besamar ketdi. Sho'rlik jonivor ustidagi suvoriysi bilan jarga quladi.

Qishloq ahli bu fojeadan nimanidir sezgandek esa-da, Yoldorni ayblovchi topilmadi. Qilso'qmoqning bo'lgani shu — vaqt-bevaqt qurbonlik talab qilib turadi. Har yili bu so'qmoqdan nechtalab qo'y-qo'zilar yiqilib o'lmaydi deysiz. Cho'ponlar bariga chidaydi, yuqori yaylovga olib chiqadigan boshqa yo'l bo'lmagach, chidamay qayoqqa ham borishardi.

G'animi jarga qulagandan so'ng, Yoldor darhol so'qmoqni tark etmadi. Yuz bergan bu voqeadan hayron bo'lgandek, cho'nqaygan ko'yi jar labida uzoq turib qoldi. So'ng o'zining mungli qo'shig'ini boshlab yubordi. Tiyrak ko'zli bolakayni qo'msab, cho'zib-cho'zib uv tortdi. U bolakayni o'ngida emas, tushlarida ham sog'inardi. Yag'rinida uning iliq kaftini his etib, g'ingshib-g'ingshib qo'yardi va uyg'onib o'zini qo'nalg'alaridan birida ko'rardi.

Yoldorning muqim ini yo'q edi. Qo'nolg'alari esa serob edi. Oyog'ini uzatmoq istasa, o'sha qo'nolg'alardan birini tanlab, bahuzur cho'zilardi. Bu unga tutqunlikdan odat bo'lib qolgandi. Zero, tutqunlikda inidan ishonchliroq joyning o'zi yo'q edi. U ham o'zga jonivorlardek, qo'nalg'alarini sir tutardi. Cho'zilmog'ni istasa, avvaliga obdon tevarakni kuzatar va so'nggina orom uchun yastanardi. Ko'zi ilinganda esa, goh itlarga talanayotganini, goh bolakayning silab-siypalayotganini tush ko'rardi. Qisqasi, tutqunlikdagi xotiralari uni mudom tinch qo'ymas, doimo ta'qib etgani etgan edi. Bolani qo'msagan kezlari esa cho'zib uv tortar, so'ngsiz bu nidolar uning dardli "doston"i—alam va armonlari edi.

Yoldor bu "doston"ni deyarli har tun kuylardi. U hanuz ikki sarhad o'rtasida—kishilik dunyosi bilan yovvoyi olam o'rtasida sarsonu sargardon kezinardi. Qishloqni tark etolmaganidek, yovvoyi olam qo'yniga ham to'la singib ketolmasdi.

U qishloq itlari tomonidan "uzatib" qo'yilgan otliqni loqayd kuzatarkan, u yaqinlashavergach, o'zini panaga tortdi. Buning uchun xiyolgina chapga surilish bilan kifoyalandi, ya'ni sovuq shamolda chayqalib, yelkasini siypalayotgan buta novdalari orasiga yaxshilab yashirinib oldi. Ammo quyidagi so'qmoq bo'ylab horg'in odimlayotgan ot baribir hidini sezdi. Quloqlarini ding qilib, ketma-ket pishqirdi. Taysallandi va bu qiligi uchun serzarda suvoriy tomonidan achchiq qamchi bilan siylandi. Otning badaniga tekkan zarbani Yoldor o'z tanida his etgandek, yomon tirishdi. Tumshug'ini oyoqlari orasiga suqib, ingrashnamo g'ingshidi. Haytovur, suvoriyga Xudo insof berib, otni qamchilashni bas qildi. So'kinish bilan cheklandi.

Yoldorning nazarida, odam bolasining turgan bitgani shu, salga qo'lga erk beradi. Tutqunlikda u buni ko'p kuzatgan. O'zining hovlida saqlanishi negadir ko'pchilikka uncha yoqmas va shu bois, bobo va nevaraning kayfiyati tez-tez buzilib turardi. Bobo odamlarning gap-so'zlariga mayllik bildirardi-yu, lekin qaysar nevarasining ko'nglidan o'tolmasdi. Shunday paytlarda girdini yomg'ir yuvgan supa labiga mahzun cho'kib qolardi. Aksiga olganday, xuddi shu lahzada qo'ra biqinida qantariqli kulbet hanginiki tutib qolardi. Quloqni qomatga keltirib, hangrashga tushardi. Oqibat, chol bor alamini undan olardi. Xalacho'p bilan rosa savalardi.

Lekin u biron marta ham Yoldorga qotinmagan. Uni boshqalar urishgan. Shuning uchunmi, miltiq ovozidan ham ko'ra, kaltakdan ko'proq cho'chiydi. Cho'chiydi-yu, biroq qaytmaydi...

* * *

Miltiqni yelkaga osib, ermak uchun tog'ma-tog' sanqish boshqa-yu, ma'lum bir jonivorning izidan tushish boshqaligini Sarvar birinchi kuniyoq anglab yetgandi.

Odatda, ov kishiga bir olam zavq bag'ishlaydi. Biror o'ljani qo'lga kiritsang-kiritmasang, uzzukun shu tuyg'u izmida harakatlanasan. Horish neligini bilmaysan. Biroq maqsad aniqlik kasb etsa, bu hisni ortiq tuymaysan. Jonsaraklanasan, poylaysan, yurasan, qidirasan va o'ljang tutqich bermagani sari, fig'oning ko'kka o'rlab, g'azab otiga minasan. Ov o'zining odatiy sir-sinoatini yo'qotib, o'ta yoqimsiz bir yumushga aylanganini sezasan.

Agar o'sha kuni Shoyim yo'g'on bilan garov o'ynamaganida, Sarvar bu ishdan allaqachon voz

kechgan va hatto ichgan qasaminiyam unutib yuborgan bo'lardi. Aslida bariga bodiligi aybdor. Shu fe'li tufayli hamisha yo'q yerdagi g'avg'olar bilan boshini og'ritib yuradi. O'shandayam kutilmaganda bodiligi xuruj qilib qoldi. Puli bilan maqtangisi keldi. Ammo u kutgan hodisa yuz bermadi. Qo'lidagi pulga qayrilib qarovchi bo'lmadi. Sezdi, ovozidagi kibr ohangi yoqmadi ularga. Bundan xijolat tortmadi, qaytamga ich-ichidan istehzoli kuldi. Xuddi bir vaqtlar uyida mardikorchiilik qilgan talaba yigitning ustidan kulganday kuldi.

O'shanda talaba yigit g'alati gap qilgan. "Aka, xafa bo'lmang-u, shu-u, sizlarda hayrat yetishmaydi. Hamma narsani aniq o'lcham va holatda ko'rasizlar. Bolalaringiz ertakka, o'zingiz afsonaga ishonmaysiz. Aniqlik ruhni o'ldiradi, afsona esa ruhga cheksiz parvoz bag'ishlaydi. Ayni shu ruh yetishmaydi sizda..." Sarvar istehzoli tabassum bilan cheklanmagan, o'zicha gap bilan uzib olgan: "Afsonaga ishonganingdan mardikorchiilik qilib yuribsan-da!" Talaba, sizga gapirish befoyda, deganday boshini eggan, so'ng manglayini qashlab, yangi tushayotgan qo'shqavatli imoratga, hovlini kengaytirish maqsadida chopib tashlangan daraxtlarga, ikkinchi qavatga olib chiqadigan naqshinkor zinapoyaga berilib gul chizayotgan keksa ustaga bir-bir boqarkan, o'ychan nigohini yana uy egasiga qadagan. Achinishini yashirmagan. Bu holatdan Sarvar hang-mang turib qolgan. Qiziq, yupun bir talaba unga achinyaptimi?

Nima uchun?

Biroq bu xil mayda-chuydalar ustida bosh qotirishga ko'nikmagani uchun sababini so'ramagan. Nazarida, bajarishi lozim bo'lgan yumushlari shu qadar ko'p ediki, bir lazhaga chalg'ishi mumkin emasdek edi. Lekin dard degani yomon ekan, har qanday orzu havasing va bu yo'lda tinimsiz yelib-yugurishlaring bir chaqaga qimmat ekan. Xuddi shuni sezganday, tabib chol gapning lo'ndasini aytdi-qo'ydi.

— Jon kerak bo'lsa, dardga bee'tibor qaramang, — dedi ortiq ezmalanmay. — Manovi damlamani kanda qilmay ichib turing. Tog'dagi bodomzor havosidan nafas oling. Bahor yoki yozni kutib turmay, hoziroq jo'nang! Xudo xohlasa hech narsa ko'rmaganday bo'lib ketasiz.

Do'xtirlardan uncha naf ko'rmagan Sarvar tabib cholning aytganiga ko'ndi. Tavakkal deya toqqa keldi. Kelganda ham dardmand kishi sifatida emas, yarog'iyu ovchi iti Dikkiquloq bilan keldi. Keliboq shuni bildiki, bu yerda qo'y-qo'zilar juda arzon ekan. Uzoq o'ylab turmay, kishilardan bir talay jonliq xarid qildi. Olganlari chog'roqqina bir suruv bo'ldi. Agar tomog'iga jindek yaxshi qaralsa, har bir jonlig'i shaharda birga uch tashlab turibdi-da. Mana foyda qaerda!

Endi esa o'sha "foyda" xavf ostida qolgandi. Yoldorni aytilgan muddatda tinchitmasa, suruvni qo'sh-qo'llab Shoyim yo'g'onga topshirishiga to'g'ri keladi. Agar yutsa... Ammo hamma balo shundaki, Yoldor deganlari anoyi jonivorlardan emas ekan. Xudoning balosi, qidiringaningda yo'qolib, qidirmaganingda qarshingdan chiqib turadi, xuddi kalaka qilayotganday.

Bu yetmagandek, oqshomlari G'uchchi pakana yarasiga tuz sepgani sepgan edi. Derdiki, bugun uni O'tovlisoyda ko'rdim. O'sha kuni Sarvar Toshli soyda tentigan bo'ladi. Ertasi umid bilan O'tovlisoyga borsa, Yoldorni butunlay boshqa bir manzilda ko'rishganini aytishadi.

U G'uchchi pakana ustalik bilan qovurgan etdan bir bo'lagini og'ziga solarkan, xunobi oshganidanmi, ishtahasi yo'qolganini sezadi. Shishadan o'ziga aroq quyadi.

— Ellik grammdan oshirmayman degandingiz-ku, aka, — deydi G'uchchi pakana uning bu qilg'idan ajablanib.

— Negadir yuragim siqilib ketayapti, — deydi Sarvar nafsini tiyishga tirishib. — Shaharda buni yashiklab ichardik.

— Shuning uchun ham tovga davo qidirib kep o'tiribsiz-da...

Sarvar oldidagi aroq to'la piyolani istar-istamas nari suradi. G'uchchi pakana xuddi shuni kutib turganday, piyoladagini liqqa yutadi. Chapillatib et chaynaydi. Bugun suruvni yaxshi o'tloqda boqqanini aytib maqtanadi. Ertangi rejalarini bildiradi. Sarvarning esa qulog'iga gap kirmaydi. Uning ovqat yeyishini havaslanib kuzatadi. Bu temirniyam hazm qilib yuborsa kerak, deb o'ylaydi. So'ng xayoli yana Yoldorga og'ib, kayfiyati battar tundlashadi. Beixtiyor shishaga qo'l cho'zadi...

Mana shunday oqshomlardan birida G'uchchi pakana Yoldorga xiyonat qildi. Uning ayrim tunlari Qoratepaga kelib turishini og'zidan gullab qo'ydi. Atay emas, shunchaki befarosatlik qildi. Holbuki, qishloq ahli buni Sarvardan sir tutishgandi. U esa og'zini to'ldirib sotdi. Bariga Sarvarning bo'ri haqidagi ayrim hangomalariga ishonmasligi sabab bo'ldi. O'ziga ortiq darajada bino qo'ygan bu odamning osmonga qarab qah-qah otishi G'uchchi pakananing nafsoniyatiga tegdi. Qizishib, andak tutaqib, o'zi guvoh bo'lgan bir voqeani so'zlab berdi. Har ikki gapning birida, biz bandalar shu jondorcha emasmiz, deya ta'kidlab turdi.

Bola jon bergan tunda G'uchchi pakana Tolmas cholnikida edi. Chol uni faqir va xokisorligi uchun yaxshi ko'rardi. Kelsa, izzatini qilardi.

O'sha tunda Yoldor qattiq bezovtalanadi. G'ingshiydi, ingraydi va uvlab olamni buzadi. Tolmas chol undan yirtqichni zanjirdan bo'shatishini so'raydi. Mayli, ketsa ketsin, deydi. Biroq zanjirdan bo'shatilgan Yoldor hech qayoqqa ketmaydi. G'uchchi pakana kutgandek, tun qo'yniga singib yo'qolmaydi. To'g'ri bola yotgan xonaga kirib boradi. Bemorni tevaraklab o'tirganlarni lol qoldirib, bolaning bosh tomoniga o'tib cho'nqayadi. Yuziga termulganча turib qoladi.

Saharga yaqin bolaning joni uzilgach, uni uydан haydab chiqardilarmi yo o'zi ketdimi, G'uchchi pakana buni eslayolmaydi. Ammo bolaning tobuti yerdan ko'tarilishi oldidan yana hovlida paydo bo'ladi. Somonxona devori yonida cho'nqayib, ko'zlaridan duv-duv yosh to'kadi. Buni G'uchchi pakana ko'rmagan, eshitgan. U ikki yigitni qavatiga olib qabr kavlagani ketgandi. Dafn marosimi paytida Yoldorni mozor yaqinida ko'rgani chin. Jonivor ezgin bir holatda kishilarning hatti-harakatlarini sinchkovlik bilan kuzatib turgan.

Qishloq ahlining yuragini o'rtagan ikkinchi hodisa sal keyin yuz berdi. Tuproq yo'ldan g'amgin odimlashayotgan odamlar ortdan eshitilgan hazin nidodan ajablanib, xushyor tortishadi. Bunaqa paytda ortga, Qoratepaga qayrilib qarash taomilga to'g'ri kelmasa-da, hamma iziga o'girilishga majbur bo'ladi. Qarashsaki, yangi qabr boshida Yoldor ko'kka tumshuq cho'zganча, hazin uv tortmoqda. U shu qadar mungli uv tortadiki, yurakning bardosh bermog'i qiyin edi.

Odamlar orasida boshi egik borayotgan Tolmas chol ortiq chidayolmaydi. O'krab yuboradi. Qoratepada Yoldor, tuproq yo'lda Tolmas chol basma-bas "uv" tortmoqqa tushadilar.

Hamma shoshib qoladi.

Mijjalар yoshlanadi.

Tolmas cholga qiyin edi. Kimsasiz qolgandi u. Yolg'iz o'g'lidan yolg'iz yodgor bo'lmish nevarasidan judo bo'lgan chol aytib-aytib yig'laydi. Hademay qavatingga boraman, kutgil meni, bolam, bolajonim, deya bo'zlaydi.

Haqiqatan u uzoq kutdirmadi. Bolaning qirqi o'tib-o'tmay, bu dunyoni tark etdi.

Chol dafn qilingan kuniyam Yoldor tuni bilan Qoratepada uvlab chiqdi.

G'uchchi pakana buning bariga guvoh edi. Hammasini bila turib, Yoldorning Qoratepaga kelib turishini yetti yot begonaga aytib qo'ydi. So'ng esa shosha-pisha xatosini to'g'rilashga urindi.

— Lekin Qoratepada o'q otmaydilar. Gunoh bo'ladi!

Sarvar u to'lqinlanib hikoya qilgan voqeani loqayd eshitdi. Ammo Yoldorning Qoratepaga kelib turishini e'tiboridan qochirmadi. G'uchchi pakananing keyingi gapidan esa quturib baqirib yubordi. G'uchchi pakana xokisor, biroq anchagina oriyatli edi.

— Nimaga menga baqirasiz?! — dedi ko'zlarini chaqchaytirib. — Men sizga xizmatkor emas, ukaman! Sizdan uka sifatida iltimos qilayapman. Otmang shuni! Yuraversin o'z maylida. To'rt-besh itni o'ldirgan bilan qishloqda kuchuk kamayib qolarmidi. Ertan Shoyim yo'g'onning oldiga o'taman. Garovingdan kech deyman! Yoldor bizga begona emas deyman!

— Kechmasa-chi!

— Kechmasa, o'ldiraman uni! — G'uchchi pakana mushtini do'laytirib, mastona chayqaladi. — Aslida u odam emas, yoshligida gunohni ko'p qilgan deyishadi. Hozir ham odam bolasiga qayishmaydi. To'g'ri, so'zida turadi, bergan va'dasini bajaradi. Shunga qaramay, baribir inson emas u. Qachon qaramang, qovog'ini osib yuradi. Ertan borib, garovdan kech, deyman! Kechmasang

o'ldiraman deyman!

Sarvar qizlardan hech omadi chopmagan bu odamchanning behuda chiranishlaridan ichida kularkan, uning popugini pasaytirish uchun nozik gap qildi.

— Unda men topgan qiz hali-veri erga tegolmas ekan-da.

— Nima deganingiz bu, aka? — G'uchchi pakana hushyor tortdi.

— Gapingizga qaraganda, uylanish niyatingiz yo'qqa o'xshaydi.

— E, yo'q, ertagayoq uylanishga tayyorman, — G'uchchi pakananing ovozi qaltirab ketadi. — Men tengilar uch-to'rt bolaning otasi bo'ldi! Men yuribman itning orqa oyog'i bo'lib. Bu yog'iga bir akalik qiling. Butun umidim sizdan, akajon! Bu dunyodan xotin quchmay o'tib ketmaylik.

— Men sizga tushunmay qoldim, — Sarvar ajablangan kishi bo'ladi. — Bir uylanaman deysiz, bir Shoyim yo'g'onni o'ldiraman deysiz, qaysi biriga ishonay?

— Uni o'ldirish menga ne zaril, kayfda odam nimalar demaydi, aka.

— Unda bu yo'lda Yoldorni qurbon qilamiz.

— Qanday qilib?

— Qoratepada otib o'ldiramiz.

— El nima deydi?

— Tunda birov bilib o'tiribdimi?

— Gunohdan qo'rqaman, aka!

— Men otaman, siz shunchaki yonimda bo'lasiz.

— Tunda mozordan qo'rqasizmi?

— Har holda...

— Men ham qo'rqaman!

— Yorning vasliga yetishmoq uchun odam hech narsadan qaytmasligi kerak.

— To'g'risi, Yoldorga achinayapman! — G'uchchi pakana xomush tortadi. — Keyingi kunlarda yomon achinayapman.

— Garovda yutqizsam, kim menga achinadi?

— Halitdan yuragim uvushib ketayapti lekin...

— Jononga yetishsangiz, hammasi esdan chiqib ketadi.

— Qiz-qiz deb toza jonimni olayapsiz!

— Jon oladigan hurliqoda ular, — Sarvar ovozigga sirli tus beradi. — Bitta emas, o'nta jonni tikishga arziydi.

— Shunchalik zo'rmi?

Sarvar bu gapga e'tibor bermagan kishi bo'lib, iddao qilishga o'tadi:

— Siz esa Yoldorga achinaman deysiz. Biz otmasak, erta bir kun baribir boshqa birov o'ldirib ketadi.

— Shunchalik zo'rmi, a, aka?! — G'uchchi pakana uning gapiga e'tibor bermay, battar tipirchilaydi.

— O-o! — Sarvar ko'zlarini yumib, boshini sarak-sarak qiladi. — Sutga chayilganday bari. Tanlab-tanlab olaverasiz.

— O'h-h, o'lib qolaman hozir! — G'uchchi pakana qaltirab dasturxon chetidagi shishani qo'lga oladi. — Yuz gramm ichmasam, yuragim tars yorilib ketadi!

Bari sutga chayilganday deng?! Voy, akami-iy, siz uchun unday jondorlarning o'ntasini qurbon qilib yuboramiz! Sizgayam quyaymi? Ozgina, ko'p emas, ozgina. Ertan qavatingizda bo'laman. Uning qaerdan kep, qaerga ketishini yaxshi bilaman. Doim bolaning qabri tepasiga kelib ketadi. To'g'ri aytasiz, biz otmasak, baribir boshqa birov o'ldiradi. Shuning uchun ko'zni chirt yumamiz! Ko'zni chirt yumib... Keyin esa uni izzat-ikrom bilan ko'mamiz!

— Ha, unga aza tutamiz, — Sarvar kafti bilan qansharini qashlagan bo'lib, miyig'ida iljayadi.

G'uchchi pakana kalaka bo'layotganini sezmay, bu gapni qizg'in ma'qullaydi. So'ng Yoldor haqidagi gurung yana qizlarga ulanib, Sarvar yigitni entiktiruvchi yolg'on-yashiq taassurotlarga erk

beradi. G'uchchi pakana esa bolishni quchoqlab, tuni bilan uxlayolmay chiqadi.

* * *

Maymoqning navbatdagi tashrifi bo'lmaganida, Yoldor bugun Qoratepaga enishni xayoliga ham keltirmagandi. Nega deganda, shusiz ham tashvishlari yetib ortardi. Peshinda Yashildaraorti bo'rilar galasining hidini olganidan beri, o'zini qo'yarga joy topolmay qolgandi.

Mudom ko'chib yuruvchi bu to'dani eski g'animi Bo'zbo'ri boshqaradi. Sharqdan qo'zg'olgan izg'irin olib kelgan bu hidni tuygan Yoldor dastlab taajjublanadi. Keyin sergak tortadi. Havodagi isga qarab, gala allaqachon unga qarashli hududga qadam qo'ygani va lallayib o'tiraversa, ular yanada hadlaridan oshishlari mumkinligini fahmladi. U birdan quturib ketadi. Tirnoqlarini yerga botirib, vahshatli irillaydi. Bu bilan qanoatlanmay, archa tanasini timtilaydi. So'ng archa tubiga peshobini sochib, sharqqa intiladi.

Hudud uchun kurash hech qachon oson kechmagan. Hudud egasi yo g'olib, yo mag'lub bo'lishi kerak. Shuningdek, uchinchi yo'li ham bor. Bu — xo'rlik. Ammo xo'rlik bilan o'lim orasi hamisha bir odim. Yoldor xo'rlik qurboniga aylanib, hayotdan erta ko'z yumgan jonivorlarni ko'p ko'rgan. O'ziga qolsa, xo'rlikdan o'lim ming marta afzal. Odatda, kuchi taniga sig'maydigan yovqur jonivorlar doimo ikki yo'ldan birini tanlaydi. Ular uchun uchinchi yo'l yo'q.

U soylardan sakrab, archazorlardan quyunday uchib, hududining sharqiy chegarasi hisoblanmish tor yalanglikka yetib kelganda, hanuz g'azabdan quturmoqda edi. Uchragan qorani burdalash vajohatida edi. U itlar kabi qahrga erk berib, bo'rilariga xos viqor va sovuqqonlikni butunlay unutib qo'ygandi. Bu yaxshilik alomati emasdi. Negaki, g'azab kuchni qirqib, aql-idrokka pand beradi. Qonli to'qnashuvlarda esa kuch qatori, idrok hamisha muhim rol o'ynaydi.

Biroq bunda Yoldorni ko'pda ayblab bo'lmasdi.

U tutqunlikda ne balolarni boshidan kechirmadi. Kimlar uning g'ashiga tegmadi. O'tgan ham qotingan, qaytgan ham. Oqibat, u itlardek serzarda maxluqqa aylangandi. Itlardan farqli jihati, ko'ringan qoraga irillayvermaydi. Inida tinchgina yotishni o'yarladi. Biroq uni o'z holiga qo'yishmasdi. Endigina bohuzur cho'zilganda, bo'ynidagi zanjirning tashqarida qolgan qismi shildirab, kimdir uni tishga torta boshlardi. U murosali ilinjida asta irillaydi: "Tinchimga qo'ysang-chi!" Bunga javoban ermaktalab kimsa battar irshanglaydi. Bo'ynidagi tasma tomog'ini bo'g'a boshlagach, u tahdidli irillaydi: "Chiqsam, chatog'ingni chiqaraman! G'ashimga tegma ko'p!" Bu ifodani barcha jonivorlar, hatto eng kaltafahm it ham ilg'ashi mumkin. Lekin odamzod undagi ma'noni hech qachon tushunmaydi. Yoldor inidan boshini chiqarishi bilan ura qochishnigina biladi. Ba'zilari ortiq tirg'almay, darrov keta qoladi. Ayrimlari esa naridan turib toshbo'ron qilishga tushadi. Yoldor tumshug'i, yag'rini va biqiniga kelib tushayotgan zarbdan chinakamiga quturadi. Xuddi qopag'on itlardek olg'a sapchiydi. Burdalash qasdida to'lg'onadi.

Bu xil qotinishlar tufayli undagi bo'rilariga xos tabiiy viqorga putur yetgandi. Itlardek jizzaki bir maxluqqa aylangandi. Ammo tinch paytlarida yana asliga qaytardi. Tunlari yulduz to'la osmonga boqqancha, hazin va mungli qo'shig'ini boshlab yuborardi.

Bunday vaqtlarda u olamni unutardi. Xayolan tog'larda erkin chopqillab yurardi.

Holbuki, tog'larda emin-erkin chopqillab yurish unga nasib etmagan. Ko'z ochib ko'rgani og'zi tor, to'ri keng o'ngir bo'lgan. O'ngirda o'zidan bo'lak yana to'rtta og'a-inisi bor edi. Bari bir-biridan sho'x edi. Yorug' olamga, ya'ni tashqi dunyoga birinchi bo'lib u intilgan. Ko'zlari quyosh nuridan qamashib, bir zumga garang turib qolgan. Olamda hidlar ko'pligini shunda anglagan. Shabadada chayqalayotgan buta novdasiga, xarsangtosh ustidan yo'rg'alab borayotgan kaklikka lolu hayron tikilib turganida, qaerdandir onasi paydo bo'lgan. Yelkasidan beozor tishlab qorong'i iniga olib kirgan. Onasining bu harakatida u tahlikaga o'xshash nimadir sezgan. Ayrim paytlarda ota bo'rida ham shu narsani his etish mumkin edi. Bu esa uning jimitdek yuragida tashqi olamga nisbatan qiziqishni yanada kuchaytirardi. Xullas, quyoshli olamni ko'rishga ulgurgan Yoldor shu kundan e'tiboran inida tinch o'tirolmay qoldi. Bir kuni o'ngirdan ancha uzoqlashib ketdi.

Og'zi qalin buta bilan ihotalangan o'ngir quyuq archazor do'nglikda joylashgandi. Do'nglik pasti toshloq sayhonlik bo'lib, sayhonlikdan so'ng yana archazor boshlanardi. Archazorda yovvoyi jonivorlar yurishidan hosil bo'lgan chalkash so'qmoqlar serob edi. Yoldor ana shunday so'qmoqlardan biriga tushib qolib, pildiragancha boshi oqqan tomonga keta boshlaydi. Bu kamdek, u yo'lda kakliklardan biriga alahsiydi. Kaklik quloqlari dikkaygan bu beo'xshov jonivorni hiyla yergacha ergashtirib borib, birdan uchadi ketadi. Yoldor anqaygancha qolaveradi.

U adashib qolganini keyin sezib, g'ingshimoqqa tushadi. Tumshuqchasini oldinga cho'zib, tanish va qadrdon hidlarni qidiradi. Onasining iliqqina quchog'ini shu qadar qo'msaydiki, yuragi toriqqanidan zorli ovozda ingillab yuboradi. Xuddi shu payt o'ngir tarafda nimadir ketma-ket qarsillaydi. So'ng o'lik sukunat cho'kadi. Qo'rquvdan o'zini archa payiga urgan Yoldor toshdek qotadi. Qimirlasa yana nimadir yuz beradigandek, hatto ko'zlarini ochishdan hayiqadi. Saldan so'ng gumburlagan ovozdan esa o'takasi yorilish darajasiga yetadi. Umrida eshitmagan bu sadodan tog'lar qaldirab, archa tanasi titrab ketganini sezadi.

Dahshatdan archa payiga qapishgan Yoldor shu sozda qancha yotdi bilmaydi. Lekin dunyoda qo'rquvdan ham kuchliroq shunday bir narsa bor ediki, u har qanday tirik jonni harakatlantirmasdan qo'ymasdi. Buning oti ochlik edi. U ochlikka toqat qilolmay, biqingan joyidan asta chiqadi. Duch kelgan so'qmoqqa tushib, pildirab keta boshlaydi. Bir ozdan so'ng sharpani sezib, o'zini tovatosh panasiga oladi. Biroq sharpa-Safar uni allaqachon payqab ulgurandi...

Mana shu tarzda Yoldor tog'lardan ayro tushadi. Odam bolasining asiriga aylanadi. Ota-onasi va o'ngirdagi og'a-inilarining taqdiri ne kechganidan bexabar qolaveradi.

Aslida voqea bunday bo'lgandi. O'ngirdagi jonivorlarni payqab qolgan cho'ponlar katta bo'rilarni otib tashlab, uyani portlatib yuborishgandi. Quyidarada o'ralashib yurgan geologlar bir qo'zi uchun ulardan portlatgichlarini ayamagan.

Shu tariqa, esini tanib-tanimay, uning ko'rgani devorsiz hovli, yotog'i qo'pol taxtalardan naridan-beri yasalgan kenggina in bo'ldi.

U tutqunlikda zohiran o'zligini yo'qotganday esa-da, botinan aslicha qolgandi. Negaki, u o'z vaqtida tog'larga dahshat solgan keksa bo'ri Oqtishning zurriyoti edi. Unga ota bo'rining kuch-qudrati, ziyrakligi va yovqur tabiati meros bo'lib o'tgandi. Shuning uchun Yoldorning ichida doim bir quyun o'ynardi. Bu quyun uni tog'u toshlarga undar, ko'nglida adoqsiz va anglarsiz tuyg'ularni uyg'otardi. Oysiz tunlari ko'kka boqib uvlarkan yuragida kechayotgan bu hislarni tushunolmay garang bo'lardi. U kunduzlari bir oz tinchlanar, tunda esa bari yana qaytadan boshlanardi.

U tunda bu olamga sig'may qolardi.

Yoldor tor yalanglikka itday g'azabkor vajohatda yetib kelarkan, tabiiy idrok baribir ustivorlik qildi. Qahrga erk berib, katta xatoga yo'l qo'yganini anglab yetganday, hayratli darajada osoyishtalik bilan tevarakni o'rgana boshladi. To'da bu yerda kattakon to'ng'izni tinchitib, iziga qaytmay, qo'shni hududga o'tib ketganini tezda aniqladi. Yoldor qo'shni hudud egasi Kulbet bo'rini yaxshi taniydi. Chog'roq to'dani boshqaradigan bu jonivorning yaxshi odati, o'zgarlar mulkiga hadeganda suqilavermaydi. Shuningdek, o'z yeriga qadam qo'yganlarni ayab o'tirmaydi. Bo'zburi to'dasi esa uning aksi, tog' qolib, keng dashtga ham enishadi. Doim hammadan dakki yeb yurishadi.

Yoldor yo'qolib ulgurmagani hidlar orasidan Bo'zbo'rining tanish isini uchratmadi. Bundan chiqdi, to'dani o'zga bo'ri boshqarmoqda ekan-da. Ko'p o'tmay u bunga to'la amin bo'ldi. Notanish to'da boshlig'i kulrang xarsang sirtiga o'z belgisini qoldirib ketgan ekan.

Belgi, odatda, turlicha ma'noni ifodalaydi. Hududga da'vogarlik, tajovuzkorlik, nopisandlik va hatto mazaxli belgilargacha bo'ladi. Belgisiga qarab, jonivorning nelarga qodirligini aniqlash qiyin. Ammo nopisand belgi egasi ko'pincha ahmoq, o'pkasi yo'q jonivor bo'lib chiqadi. U taxminan mana shunday belgi qoldiradi: "Hozircha shoshib turibman, lekin albatta qaytaman!" Haqiqatdan u qaytadi. Lekin to qaytguncha hudud egasini qoniga tashna qilib yuboradi.

Yoldor xarsang sirtiga boplab o'z javob belgisini qoldirgan bo'lsa-da, bundan ko'ngli tariqcha taskin topmadi. U yaxshi biladiki, raqibi bilan qonli to'qnashuv yuz bermaguncha, halovat topishi

mushkul. Ammo hamma gap shundaki, u bilan qachon uchrashadi?

Ertami yo indingami?

Balki biror soatlardan so'ngidir?

G'olib bo'ladimi yo mag'lub?

Ayni shu mavhumlik Yoldorni qiynab yuborgandi. U kun bo'yi shuning ta'sirida yurdi. So'ng suyukli maskanlaridan biri, qishloq yaqinidagi o'sha siyrak archali do'nglikdan qo'nim topdi.

Hududi keng bo'lsa-da, u bo'sh vaqtining ko'p qismini mana shu do'nglikda o'tkazardi. Qishloqni qoralab yashardi. Bo'zbo'ri galasini dovonortiga quvib, ulkan hududga allaqachon ega chiqqan esa-da, hanuz qishloqdan uzoqlashib ketolmasdi. Qishloqqa o'z mulkidek qaramasa-da, haddi sig'ib uni bemalol oralardi. Oralamagan tunlari kam bo'lardi. Oralarkan, tutqunlik davri o'tgan hovliga albatta bosh suqib o'tardi. Eshik va derazalari zich yopiq kimsasiz kulba tevaragini uzoq aylanardi. Bolaning izlarini qo'msab, ichdan nola tortardi. Bu yerda hamma narsa o'z holicha saqlangan, faqat ini o'g'irlab ketilgandi. O'g'rilar bir tun eshik va derazalarni ham qo'porib ketishmoqchi bo'lishgan, biroq hovlida Yoldorga duch kelishib, juftakni rostlashgan. Qishloqda, Yoldor tuni bilan kulbani qo'riqlab chiqarkan, degan gapni tarqatishgan. Bu gapga kimdir ishondi, kimdir yo'q, ammo tekshirib ko'ruvchi biror mard topilmadi. Qishloq itlari esa uning sharpasini ilg'ashi bilan in-inlariga urib ketadi. Hatto ba'zida ovoz chiqarishga yaramaydi.

Yoldorning qishloq oralashidan boxabar kimsalar, uning bu xil tashriflarini favqulodda hodisa deb bilishmaydi. Ularning birdan-bir bilganlari, Yoldor tutqunlikdan xalos bo'ldi-yu, qishloqqa o'zga bo'rilar dorimay qo'ydi. Biroq bundan odamlarni minnatdor deb bo'lmasdi. Ular uchun Yoldor shunchaki bir bo'ri va munosabatlari ham shunga yarasha edi: "Jondor zoti hech qachon kishiga el bo'lmaydi, hushyor turmasang, ko'zingni o'yib ketishi mumkin". Yoldorning esa bu gaplar bilan ishi yo'q, yovvoyi olam qonuniga bo'ysunib yashardi. U yovvoyi olamga hurkak jonivor sifatida emas, yovqur bir maxluqot sifatida kirib keldi. Bo'zbo'ri uning raftorida o'ta xavfli bir raqibni ko'radi va boplab ta'zirini berib qo'yishni istaydi. Bundan sal avval bu hududning haqiqiy egasi Yassiboshning tavbasiga tayantirgandi. Yassibosh bu o'lkaga qanjig'i Oqsiyna bilan hukmronlik qilardi.

Agar Bo'zbo'ri Oqsiynaga dahl qilmaganida, Yassibosh bu tizginsiz to'daga ro'paru kelib o'tirmasdi. Nari borsa, odatdagidek, o'zini ko'rmaganga olardi. Negaki, Bo'zbo'ri to'dasi biror hudud etagini muqim tutmagan, nuqul ko'chib yurardi. Qish chillasida dashtga enib, bu tomonlarda kun ilish oldidan paydo bo'lardi. Ba'zi yillari esa dashtni unutilib, Dovonortida qishlab qolardi. Bu endi dasht bo'rilariga qanday jonivorning yetakchilik qilishiga bog'liq edi. Qisqasi, Bo'zbo'ri zo'rlardan "kaltak yeb", bundayroqlarni tanobini tortib yuradigan jonivor edi. Yassiboshni shunchaki talabgina qo'ya qolmay, uni qanjig'iga qo'shib, tog'ning janubiy qismidagi serqishloq hudud tomonga haydadi. Biroq uning bu zo'rovonligi Yoldorga o'tmadi. Yoldor xavfli raqibligini birpasda namoyish etib, butun to'dani tirqiratib yubordi. Keyingi uchrashuvda esa ularni butunlay Dovonortiga surib tashladi.

Yoldor tabiatan o'ta ziyrak va ehtiyotkor jonivor. Sinalmagan raqibi oldida hech qachon havolanib ketmaydi. Ayrim kezlari tuyqusdan tutib qoladigan itlarga xos jizzaki fe'lini hisobga olmaganda, qolgan payt har qanday vaziyatda sovuqqon bo'lishga tirishadi. Hovliqmaydi. Raqibining zaif jihatlarini ilg'ashga urinadi. Birinchi bo'lib hujumga tashlanmaydi. Agar bunga zaruriyat tug'ilsa, eng avvalo to'dadagi "zo'r"larni safdan chiqarishga harakat qiladi. To'dada esa "zo'r"lar uncha ko'p bo'lmaydi, bitta yoki ikkita. "Zo'r" mag'lublikka yuz tutishi bilan, qolganlari o'z-o'zidan to'zib ketadi.

U Bo'zbo'ri to'dasini mana shu xilda parokanda qilgandi.

Hozir esa butun fikr-o'yi xarsang sirtiga o'z belgisini qoldirishga jur'at etgan o'sha notanish to'daboshida edi. U kun bo'yi xayolidan ketmay qolgandi. Uning Bo'zbo'riga nisbatan yosh va baquvvatligini idrok etayotgan bo'lsa-da, kelbatini jonlantirmay garang edi. Bunga go'yo Maymoqning mavjudligi xalaqit berayotgandek edi.

Yoldor bu tomonga kelayotib, Maymoqning Chuqurdaradagi butazorda g'imirlab yurganini ko'rgandi. Demak, u bugun tunda yana Qoratepaga o'ralashadi. Yoldor uning qay tarafga yo'nalishiga qaraboq, maqsadini anglaydigan bo'lib qolgandi. Deylik, agar Maymoq Suvlidara yoxud Yashilvodiy

bo'ylab harakatlansa, uni faqat yuqoridagi archazorda uchratish mumkin. Belgilarini yangilab, hududini ko'zdan kechirish bilan band bo'ladi. Negaki, archazor o'ta notinch sarhad — Ulkan ayiq tomonidan tez-tez buzilib turadi... Qo'tirbuloq yo'nalishi zirk to'la Ayriirmoq bo'ylariga olib chiqqanday, Tuyaqoya bag'ri o'zining mazali yong'oqlari bilan Maymoqning diqqatini tortadi. Qishloq tomon cho'zilgan uzundan-uzun, vahimali Chuqurdara bo'ylab qilingan safari esa olmazorda qorin to'ydirish bilan yakunlanadi. Chuqurdarada turli mevalar unchalik serob emas, lekin tishga bosgulik biror yemish hamisha topiladi. Agar istasa, soztuproqli o'ngirda bir oz oyoq uzatib olishi mumkin. Qolgan ishlarni esa tun qorong'usida bemalol eplaveradi.

Yoldor uning bu harakatini o'zicha tushunadi. Faqat Maymoq allaqanday Bo'zbo'ri emas, har to'qnashganda juda hushyor bo'lish lozim. Aks holda...

U Chuqurdaraga tutash Bo'rijarda Maymoqning sharpasini ilg'aganida, tun allaqachon yarimlagandi. Yoldor asta o'rnidan qo'zg'oldi. Huzur qilib, uzoq kerishdi. So'ng esa asta yo'rtib, Qoratepa tomon yo'lga tushdi.

* * *

Yoldor xavfli hid—inson va yaroq isini Qoratepaga yetmasdan burun sezdi. Yozda tuprog'i o'ynab yotadigan Kaltatepa yoqalab borib, Qoratepa etagidagi toshloqda to'xtarkan, dimog'iga chalingan bu hiddan yag'rin tuklari hurpayganicha turib qoldi. Ammo iziga qaytmoqni xayoliga ham keltirmadi. Qaytamga toshlar orasiga cho'zilib yotib oldi. Tumshug'ini oldinga cho'zganicha, tevarakni obdon o'rganishga kirishdi. Va bir ozdan so'ng Qoratepaning olmazorga tutash qismida ajal yashirinligini to'la anglab yetdi. Miltiq isi—ajaldan darak. Tog'da undan cho'chimaydigan jon zotining o'zi yo'q. Hatto Maymoqdek kuchli, anchayin surbet jonivor ham yaroq hidini ilg'ashi bilan yuvosh tortib, yo'rg'alaganicha qorasini o'chiradi. Har holda miltiq tutgan kimsadan doimo uzoqroq yurish ma'qulligini tog'dagi barcha jonivorlar yaxshi biladi.

Ajal hidining kutilmaganda Qoratepada paydo bo'lishi dastlab Yoldorni cho'chitdi, so'ng taajjublantirdi. Keyin esa qiziqtirib qo'ydi. Axir shu paytgacha Qoratepada bu hidga hech ro'paro' kelmagandi-da. Bu sirning tagiga yetmoq uchun u kutishga qaror qildi. Biladiki, odam bolasining bardoshi uzoqqa cho'zilmaydi. Hademay o'zidan ogoh etadi.

U tutqunlikda odamzodning fe'lini xiyla o'rgangandi. Uni o'ziga dahshatli g'anim deb bilmasdi. Lekin yarog'ning yo'rig'i bo'lak. Yaroq tutgan odam... Eslasa, hanuz tanasi tirishadi.

Tolmas cholning yon qo'shnisi Ulash bir kuni unga dabdurustdan miltiq o'qtalib qoldi. Kayfining zo'rligidan zo'rg'a oyoqda turganligi bois, birinchi otgan o'qi tuproqni to'zg'itib yubordi. Ikkinchisi katakning chekka taxtasini uchirib yubordi. Uchinchi o'qni uzishga ulguradi. Eshakda allaqaerdan kelib qolgan Tolmas chol uning qo'lidan miltiqni tortib oldi. Quloq chakkasiga o'xshatib bir tarsaki tushirdi.

— E, ichmay o'!! — deb so'kdi.

— Ichaman! — dedi Ulash yosh boladay hiqillab. — Shuningiz bor ekan, ichaman va yana ichaman!

— Buning senga nima og'irligi tushayapti, ahmoq?

— Tunda uvlab kayfimni qochiryapti.

Aslida esa gap butunlay boshqa tomonda edi. Hamisha shirakayf yuradigan bu banda bir kunmas bir kun Yoldorga yem bo'lishdan cho'chirdi. Uning nimasi ko'p, ichishi va duch kelgan yerda dumalab qolishi ko'p. U mastlikda Yoldorning yonida cho'zilib qolishidan qo'rqardi. Ikki bor bo'lgan. Ikki safar ham ko'zini ochib, boshida Yoldorni ko'rgan. Yirtqichning nigohida qahr va qiziqishga qarishiq g'alati bir jiddiyatni payqagan. Qo'rquvdan ishtonini ho'llab, undan nari qocharkan, bo'rilarning ko'z qarashlari itlarnikidan tubdan farq qilishini o'shanda bilgan.

U yo'q yerdagi gaplar bilan jonivorga tirg'alib o'tirmagan. Shartta miltiqqa yopisha qolgan...

O'shanda tasodif tufayli muqarrar bir o'limni chetlashga muyassar bo'lgan Yoldor yaroq va o'q-dori hidini bir umrga eslab qolgan. Keyinchalik esa o'zining mungli qo'shig'i bilan Ulashni so'nggi

manzilga uzatib qo'ygan.

U hech vaqt bu qadar hazin kuylamagandi.

Yoldor qalin qor kechib to'ydan qaytayotgan Ulashni boshda irillab qarshilagan. Ammo Ulash, kayfi zo'rligidan, uni payqamagan. Cholning hovlisini kesib o'ta-o'ta, indan sal narida gursillab qulagan. Yiqilarkan, o'rnidan qaytib qo'zg'olmagan. Gupillab yog'ayotgan qor bir zumda uni ko'zdan bekitgan. Ana shundagina Yoldor odatdan tashqari nimadir yuz berganini ichdan his qilgan va uvlashga tushgan. Biroq tunda uning nolasiga e'tibor beruvchi kimsa topilmagan.

Ertasi tushdan so'ng Ulashning muzlab qolgan jasadini qor tagidan topganlar, dastlab Yoldordan shubhalanishgan. Murda tanasida tish izlarini ko'rishmagachgina, sovuqda qotib qolganini fahmlashgan. Biroq yuz bergan bu fojeadan butunlay esini yo'qotgan Ulashning shallaqi xotini erining o'limiga Yoldorni aybdor deb bilgan va qarg'anib qishloqni boshiga ko'targan.

Bu voqeadan Yoldorning andak anglagani shu bo'ldiki, itlar ko'ringan qoraga akillaganday, odam bolasiyam yo'q-bor narsaga tirg'alaverar ekan. Agar esi butun to'rt-besh yigit Tolmas cholning tarafini olmaganida, Yoldorning holiga maymunlar yig'lashi aniq edi. Murda bir chetda qolib, olomon unga hezlangan. Buning boshida Ergash bodi turgan. Qachonki, yigitlardan biri, agar hadeb sakrayversangiz, Tomlisoydan sigir o'g'irlaganingizni hammaga aytaman, deya shipshigandan so'nggina uni o'chgan.

O'sha tun odamlarning g'ala-g'ovuridan qattiq yurak oldirib qo'ygan Yoldor qishloq oralagan jinsdoshlarini juda yaqindan ko'rgan. Outqaringlar meni, deya zorli g'ingshigan. Yassibosh qilt etmagan, hadik va adovatla bezrayib turavergan. Ammo urg'ochi bo'ri Oqsiyna negadir ancha royish bildirgan, hatto beriroq kelishga jur'at etgan. Yoldorga, uning bo'ynidagi zanjirga, qo'nqaygan katakka hayron-hayron boqqan. Agar xalaqit berishmaganda, kelib iskanishiyam mumkin edi. Biroq to'satdan kulba eshigini ochgan Tolmas chol barcha ishning beliga tepgan. Ularni cho'chitib yuborgan.

Shundan keyin, oradan ancha vaqt o'tib, ular Qoratog'ning belida qayta uchrashdilar. Ammo endi Yoldor bir paytlar zorli-zorli g'ingshigan chorasiz tutqun emas, Bo'zbo'ri galasini quvib, ulkan hududga ega chiqqan, yanada aniqrog'i, uzoq kutilgan ozodlikdan mast yurgan yovqur bir jonivor edi.

O'sha kuni u hech bir sababsiz, Yassiboshni tappa bosib talagan. Holbuki, Yassibosh ortiqcha biror harakat qilmagandi. Bor-yo'q aybi, Qoratog' yoqalab keta-keta, Bo'zbo'riga boy bergan qadrdon hududi sarhadida bir zumga to'xtagani va bilib-bilmay salgina ichkarilagani edi. U g'ussaga berilib, Yoldorning paydo bo'lganini payqamay qolgandi.

Oqsiynaning nazarida, shu kuni Yoldor kuchi va kelbatiga yarasha ish tutmadi. Yassiboshdek o'rtamiyona jonivorga bu darajada quturib tashlanish shart emasdi. Birgina do'qning o'zi kifoya edi. Yassibosh o'laqolsa u bilan yoqalashib o'tirmas, darhol qorasini o'chirardi. Negaki, shusiz ham uning ahvoli ancha xarob, quymichini yalab o'tgan o'qdan qattiq aziyat chekib yurgandi.

Oqsiyna archa yonida g'o'ddayib qolgan Yoldorga qaray-qaray, Yassiboshning ortidan lo'killab borarkan, birdan uni tanib qoldi. Iya, bu tutqundagi bo'ri-ku! Zo'rlikka zo'rakan-u, lekin juda tezoib va beodob ekan. Bu borada Oqsiyna haq edi. Hali-hanuz yovvoyi olamga to'la singgishib ketolmagan Yoldor, tez-tez quyushqondan chiqib, "tarbiyasiz"ligini bot-bot namoyish etib turardi. Aks holda Bo'zbo'ridek jiddiy raqibni sovuqqonlik bilan yenga bilgan Yoldordek jonivor allaqanday Yassiboshni itday talab o'tirarmidi. Bu esa uning tutqunlik asoratlaridan hali to'la qutula olmaganidan darak berardi.

Endilikda Yoldor bu noxush odatlardan deyarli soqit bo'lgan, o'tmishidan esa sabr-toqatnigina o'ziga meros qilib olgandi. Shuning uchun ham toshlar orasiga behuzur joylashib, Qoratepada yashiringan sirning tagiga yetish ilinjida edi. Bu yumushga butun diqqatini qaratganidanmi, Maymoqning Qoratepaga yetib kelganini payqamay qoldi. Payqagan vaqtda esa, Maymoq tumshug'ini oldinga cho'zganicha havodan hid olayotgandi. Ana, u xavfni darrov ilg'adi. Bir zum hang-mang bulib turgandan so'ng, tezgina iziga qayrildi-da, ortiga qaramay, jadal jo'nab qoldi.

Maymoqning qorasi o'chgach, Yoldor yengil tortdi. Xayriyat, bugun u bilan yoqalashib yurmaydigan bo'ldi. U yana Qoratepa tomonga o'girildi. Bir muddatdan so'ng havodagi hidning

tebranganini sezdi. Ko'p o'tmay Qoratepadan toshloq tarafga qayrilgan yo'lda ikki ko'lankani ko'rdi. Yo'l toshloqni yonlab kelib yassi tepalikka o'rlardi.

Yoldor chekinmoqni xayoliga ham keltirmadi. Xuddi bir paytlar ini to'riga biqinganday, yerga yanada mahkam qapishdi. U o'z tajribasidan shuni yaxshi bilardiki, odam bolasi hid olmaydi, harakatsiz qoraniyam ilg'ashi qiyin. Shu bois, u ortiqcha tahlikaga tushmay, ko'lankalarni kuzatishda davom etdi.

— Buytiblar sarson yurgandan ko'ra, qopqon qo'ygan ma'qul, aka, — derdi ko'lankalardan biri — G'uchchi pakana sovuqdan tishlari takillab. — Qaytamga uyqudan qoldik.

— Keladi degansiz... — derdi Sarvar norozi to'ng'illab. — Qor yog'ib bersa zo'r bo'lardi-da, izidan birpasda topardim.

— Iziga tushganingiz bilan... — G'uchchi pakana chaynaldi. — Lekin havoda qorning zahri bor. Sovuqni qarang! Teshib yuboray deydi.

Ular gangur-gungur so'zlashganicha Yassitepa ortida ko'zdan g'oyib bo'lishdi. Yoldorni tashvishga solgan ajal hidiniyam o'zlari bilan birga olib ketishdi.

U o'rnidan qo'zg'alishga oshiqmadi. Uzala tushib yotgan joyida baquvvat panjalarini oldinga cho'zib, obdon kerishdi. So'ng ildam oyoqqa qalqib, Qoratepa tomon yo'naldi. Tanish so'qmoqdan qabrlar oralab borarkan, yo'lda Maymoqning eski tezagiga duch kelib, asta irillab qo'ydi.

Bolaning do'ppaygan qabriga yetganda, butunlay xotirjam tortgandi. Biroq xotirjamligi tezda taajjub bilan almashindi. Boyagi kimsalar hidi qabrning shundoqqina biqiniga o'tirib qolgandi. Achchiq izg'irin uni o'chirishga ulgurmagandi.

Yoldor qabr tevaragini norozi aylanarkan, o'sha tanish g'ussa-ayriliq hissi yana yuragini chulg'ab oldi. Ingranib g'ingshidi. Bu xil g'ingshishi ko'pincha mahzun nolaga aylanib ketardi.

Hozir ham shunday bo'ldi.

* * *

— Ana keldi, aka!

Endigina o'ringa cho'zilgan G'uchchi pakana ustidagi ko'rpani uloqtirib tashlab, turib o'tirdi. So'ng gapi to'g'ri chiqqanidan xursand bo'lganday, qo'shib qo'ydi:

— Aytdim-ku, keladi deb!

— Balki itdir, — Sarvar ishonqiramay, deraza ortidagi qorong'ilikka tikildi. — Ba'zan itlar ham mana shunday ovoz chiqaradi.

— Jondorning ovozi itnikidan farqlayolmay o'libmanmi, aka!

— Aniq shu deb o'ylaysizmi?

— Emasam-chi! — G'uchchi pakana unga norozilanib qarab qo'yadi. — U borakan, bu tomonlarga boshqa jondor doriyolmaydi. Dorib ham ko'rsin! Ammo-lekin yomon vafodor chiqdi bu! Qarang, haliyam bolaning dardida kuyib yuribdi. Ovozi yurakni ezadi! O'ldirishga odamning qo'liyam bormaydi. Balki... a, aka?! Nima deysiz?

— Aytdim-ku, anovu turqi sovuq akang garovdan voz kechsa, unga ortiq xusumatim yo'q, deb.

— Yo'-o'q, u garovdan voz kechmaydi.

— Unda qanday yo'l bilan bo'lmasin uni tinchitishimiz kerak.

— Shoyim yo'g'onnimi?

— Uf-f...

— Tushundim, aka, tushundim, — G'uchchi pakananing boshi shalvirab tushdi. — Ertan o'zim sizga qopqon topib beraman. Uzunqulning bevasida bir talayi bor. Eridan qolgan. Ota tomondan ozgina qarindoshligimiz bor, yo'q demasa kerak. Ammo-lekin sizni akam demaganimda, Yoldorning yaqiniga yo'latmasdim. Boy bo'lganimda, uning xunini o'zim sotib olardim. Afsus, qo'lim kalta-da.

Bu gaplar Sarvarga malol kelsa-da, qilt etmadi. Negaki, G'uchchi pakana kerakli odam. Arazlab ketsa, qo'ylari qarovsiz qoladi. Qishloq odamlarining terisi yupqaligini kelgan kuniyoq bilgan. Sodda ko'rinishsa-da, gap ko'tarishlari qiyin. Bu hol G'uchchi pakanaga ham begona emas. Shuning uchun

doim yaxshi gapirishga tirishadi, yo'q yerdagi qizlarni o'ylab topadi. G'uchchi pakana bariga ishonadi. Sarvar esa ichdan kuladi: "Suluvga havasing ketmay o'l, avval o'zingga bunday qarasang-chi!" Biroq G'uchchi pakanani unchalik ovsar deb bo'lmaydi, ming hayajonga tushmasin, ba'zan xijolatdan manglay qashlab deydi:

— Bu... aytgan qizlaringizni bari bo'ychan ekan, shu... o'zimizga o'xshagan maydarog'i yo'qmi, a, aka?

— Bor, — deydi Sarvar ishonch bilan. — Turli so'rti, turli markasidan bor. Tanlab-tanlab olaverasiz. Siz faqat chorvaga yaxshi qarasangiz bo'ldi.

— Bundan sira g'am yemang, aka. — G'uchchi pakana dag'al kaftlarini oldinga cho'zadi. — Mening qo'llarim barakali! Mening qo'limda qo'ylaringiz tez semiradi.

— Yashang, ukam, yashang!

— Shaharga tushgan kezlarim, yo'l bo'yidagi choyxonada o'tirib, qizlarni tomosha qilaman. — G'uchchi pakana negadir andak ma'yuslanadi. — Ko'zimni kuydirib, har qizlar o'tadi, hali u yoqqa, hali bu yoqqa, nima yeb, nima ichayotganimni ham bilmay qolaman. Shunday paytda meni mayda qilib tuqqan enamdan yomon xafa bo'p ketaman. Tug'ib nima qilardingiz deyman... ichimda.

— Onadan xafa bo'lish yaxshi emas. — Sarvar norozi qosh chimirgan bo'ladi. — Bu ishda onaning hech bir aybi yo'q. Ikkinchidan, bo'y-bastga bu yerda qarasharkan, shaharda buning uncha ahamiyati yo'q. Muhimi, yurak toza bo'lishi kerak.

— Toza-toza! — G'uchchi pakana oshig'ich e'tirof etadi. — Yurak top-toza! Lekin bizdi qishloq odamlarining yurak bilan uncha ishlari yo'q. Shunisiga kuyaman men. Tunov yili maydaroq bir qizga og'iz soldim. Nima debdi deng?

— Nima debdi?

— E, aytgiligi yo'q, aka.

— Ayting-ayting.

— Pakanaga tekkincha, itga tegaman debdi.

— Bo'shlik qipsiz-da.

— Tegmayman desa, zo'rlamaysiz-ku.

— Gohida zo'rlash ham kerak.

— Keyin meni xeli-xishti tinch qo'yar...

Sarvarning unga rahmi keladi. Yaxshilik qilib, birorta qari qizga uylantirib qo'ysammi deydi. Biroq bundan o'ziga hech bir naf yetmasligini o'ylab, tezda fikridan qaytadi. U nafi yo'q yumushni jinidan yomon ko'radi. G'uchchi pakana esa hozircha arzon ishchi kuchi sifatida kerak. Ertaga uni hatto eslab ham o'tirmaydi. Va'dalar nima, quruq so'z, aytilishi bilan ketadi havoga singib. Uni na tutib bo'ladi, na boshqa qilib.

Shunga qaramay, G'uchchi pakananing o'ta xokisorligiga ba'zida uning juda havasi keladi. Ko'ziga u muammosiz odam bo'lib ko'rinadi. U cho'pchaklarga ishonadi, barcha narsadan faqat yaxshilik qidiradi. Hatto qo'shnisining sigiri tug'sayam o'zida yo'q quvonadi. Sarvarga esa bu hislar yot. Ko'ngli hamisha nimadandir dilgir. Puli ko'pning tashvishi mo'l, deya o'zini ovutmoqqa urinsa-da, chin dildan quvona bilmasligidan gohida xunob bo'lib ketadi. O'shanda negadir hamisha mardikor yigitni eslaydi. Uning achchiq gaplaridan ma'no qidiradi. Esida, qurdirayotgan imoratiga hammaning havasi kelgan, hamma maqtagan, faqat ugina pinak buzmagan, o'tkinchi havas qullari, deya g'udrangan. Oxiri u mardikor yigitni haydab solgan. Pulidan siqib, jahlini chiqarmoqchi bo'lgan. Ammo u g'azablanmagan, qullardan xafa bo'lish yo'q, deya ketgan-borgan. Keyin eshitsa, u shoir ekan. She'rlaridan o'qib, usta sho'rlikni ko'p xunob qilar ekan.

"Qul" deya, u nimani nazarda tutgan, bu narsa Sarvar uchun hanuz qorong'i. Buni, yupuning bodiligi, deb o'ylaydi.

U G'uchchi pakananing xurragiga quloq tutib, qorong'ilik qo'yniga tikilib yotarkan, dilgirlik sababini darddan qidiradi. Shu dardi tufayli tog'u toshlar orasida sarson yurganiyu turqi sovuq Shoyim yo'g'onga duch kelganini o'yladi. Bu yoqqa kelishni maslahat bergan tabib cholning go'riga endi g'isht

qalay boshlaganida, kasali borgan sari kamroq bezovta qilayotgani yodiga tushib qoldi. Buni qarangki, Yoldor bilan andarmon bo'lib, dardiniyam esidan chiqarib yuboribdi. Nahotki tuzalyapti?! Agar o'rtada suruv masalasi ko'ndalang turmaganida, shu tobda o'zini qanchalik baxtiyor his etardi-ya! Ming afsuski, suruvdan ayrilib qolish ehtimolligi, undagi bu tuyg'u yuziga soya tashlab turardi.

U yotgan joyida bezovta to'lg'ondi. Yo'q, suruvni bermoq jon bermoqdan yuz karra yomon. Qanday bo'lmasin Yoldorni tinchitishi lozim. Aks holda bir umr kuyib o'tadi. Mol achchig'i — jon achchig'i deb bekorga aytishmagan.

* * *

Qo'shni hudud bo'rilar mulkiga dahl qilganidan beri Yoldor tinchini yo'qotgandi. Burun butun hududini uch-to'rt kunda bir, juda nari borsa, haftada ikki bor aylanib chiqadigan jonivor Qoratepadan qaytishi bilan shu yumushga unnadi.

U hududini aylanib, zarur joylardagi belgilarni yangilab chiqarkan, qo'shni to'da qayta bosh suqmaganini sezdi. Ammo bundan uning ko'ngli tinchib qolmadi. Negaki, to'daboshi shunchaki jig'iga tegmoq istasa, bu qilg'ini takror namoyish etardi. Tog'da bu xil hodisalar ko'p uchraydi. Ayrim qitmir jonivorlar hudud egasining ko'ziga tashlanmasdan chegarani buzib yuradi. Biroq kuchiga ishongan to'da ko'pda qitmirlikni o'ziga ep ko'rmaydi. Demak, nopisand belgi qoldirishga haddi siqqan yetakchi bo'ri qandaydir shumlikni o'ylagan.

Yoldor So'qirqoyada uzoq turib qoldi. Tevarakdan ko'z uzmay, dimog'iga chalingan har bir hidni ilg'ashga, o'rganishga tirishdi. Yolg'izligi kor qilganday, negadir alamli g'ingshidi. Yaqinda o'ziga royish bildirib, g'alati qiyshanglab ketgan Oqsiynani qo'msayotganini sezib, bundan g'oyat ajablandi. Chunki bu tuyg'u unga yot edi. Ilgari o'zga jonzodni hech o'ylamagandi.

U ruhida qandaydir o'zgarish yuz berayotganini his etib, dardmand ohangda uvlab yubordi. Ammo bu yo'qlov emasdi. Yuragi tubidan ixtiyorsiz holatda yuzaga qalqiyotgan tuyg'ularni idrok etmoqqa ojiz qolgan jonning fig'oni edi.

U Oqsiynani o'n kuncha burun yana uchratgandi. Mulkining shimoliy-sharqiy qismidagi Ko'ksuv bo'ylarini ko'zdan kechirayotib, yashin urgan archa yonida to'xtagandi. Ko'ksuv jonivorlarning serqatnov joyi bo'lib, o'tgan-qaytgan hayvonlar archa tanasida o'z belgilarini qoldirib ketardi. Yoldor o'z belgisini yangilashdan avval archa tevaragini gir aylanib hid olar, ya'ni nima kelib, nima ketganini obdon o'rganardi. U endigina shu yumushga unnaganida qo'shni hududdagi zirk butalari orasidan qandaydir jonivorning o'ziga tikilib turganini payqadi. Shamol teskari esib, is olmoqning imkoni yo'qligidan uning g'ashi keldi. O'sha tomonga hushyor boqdi. Ko'zi ilg'agani Yassibosh bo'ldi.

Tanidan dardi arib, qayta kuchga to'lgan Yassiboshning nigohi to'la adovat bo'lsa-da, nimadandir hanuz ikkilanayotgani shundoqqina sezilib turardi. Chamasi betlashishga jur'ati yetmayotgan edi. Biroq hudud uniki, ortiq sustkashlik hamisha yomon oqibatlariga olib kelishi mumkin. Xuddi shuni sezganday, u butalar orasidan chiqib, toshloq maydonga kelib cho'nqaydi. Bu tomonga faqat o'ligimnigina bosib o'tasan deganday, g'o'ddayib turib oldi. Bu bilan, ya'nikim, vaziyatni to'g'ri baholay olmaganidan, u jiddiy xatoga yo'l qo'ygan. G'animga eldan burun ro'paru kelgandi. Holbuki, Yoldor tomondan hozircha hech bir ortiqcha xatti-harakat sezilmasdi. Lekin vaziyat shu qadar qaltis ediki, uchqundan alanga chiqib ketishi hech gap emasdi. Buning uchun Yassiboshning birgina tahdidi, irillashi kifoya edi. O'z navbatida, Yassiboshni ham ko'pda ayblab bo'lmasdi. U hudud talashishlardan shu qadar yurak oldirib qo'ygandiki, oqibat, qo'rqan oldin musht ko'tarar qabilida avvalroq o'zi maydonga chiqib qo'ya qolgandi.

Yassiboshning baxtiga Yoldor uni mensimadi. Viqorli bir qarash bilan cheklanib, archa tanasida qoldirilgan belgilarni "o'qish"ga tutindi.

Ayni shu paytda oqish xarsang ortidan paydo bo'lgan Oqsiynaga Yoldorning bu sokinligi juda yoqib ketdi. U ilgorigi jizzaki yirtqichga sira o'xshamasdi. Ulg'ayib, yanada haybatli tus olibdi. Harakatlari shu qadar o'ziga yarashardiki, Oqsiyna bir zum mahliyo turib qoldi. Keyin tumshug'i bilan Yassiboshni turtkilab nari hayday boshladi. Orada Yoldorga kishi bilmas qiyshanglab qarab qo'ydi.

Oqsiyaning qiyshanglashlari Yoldorning nazaridan chetda qolmadi. Biroq bu narsa archa tanasiga belgi qo'yishiga xalaqit bermadi. Bundan Oqsiyna qattiq og'rindi. Alamidan uvlab yuboray dedi. Yo'lga tixirlik qilib, maydonni tark etishga oshiqayotgan Yassiboshning yag'rinidan g'archcha tishlab, uni oldiga solib haydadi. Butazorga sho'ng'iy-sho'ng'iy birrovgina ortiga o'girildi. Yoldor uning ko'zlarida jamlangan araz, nafrat va mehrning qorishiq ifodasini ko'rib, hayrati battar oshdi.

Agar Maymoqning o'kirigi xalaqit bermaganida, Yoldor anglarsiz tuyg'ular iskanjasida qancha turardi, Xudo biladi. Ayiqning tahlkali bo'kirishi uning xayolini tariqday sochib yubordi.

U sergak tortdi.

Maymoqning ovozi So'qirqoya ortidagi soylikdan kelardi. O'kirigida g'azabdan ko'ra qo'rquv va nochorlik ohanggi kuchliroq edi.

Yoldor voqeani tez fahmladi va asta irillab qo'ydi.

Shu kunlarda Maymoqning ahvoli ancha chatoq edi. Uning hududiga Ulkan ayiq tajovuz qilmoqda edi. Bir haftadirki, ular mushuk-sichqon o'ynashardi. Maymoq zaifligi bois, g'animiga qarshi chiqishga jur'ati yetmay, po'pisadan nariga o'tmas, o'z navbatida, Qoyalitog'lar vodiysining hukmdori bo'lmish Ulkan ayiq bu hududni to'la egallashga unchalik oshiqmas, go'yo Maymoqning sillasini quritmoqqa ahd qilganday, hozircha dam-badam paydo bo'lish bilan cheklanmoqda edi.

Yoldor hadik va qiziqish bilan soylikka enarkan, qiziq manzaraning ustidan chiqdi. Ulkan ayiq muyulishdagi quyuc butazorda bamaylixotir kavshanib yurar, Maymoq esa ancha berida, har lahzada qochmoqqa shay holda, o'kirib turardi. Aftidan uning bo'kirishlari Ulkan ayiqqa chivin chaqqanchalik ta'sir etmayotgan edi.

Uning harakati Yoldorning ham g'ashiga tegdi. U xuddi shu soylikda Bo'zbo'ri bilan qattiq olishgandi. Bu voqea esiga tushdimi yo egalik hissi ustivorlik qildimi, irillab yuborganini o'zi ham sezmay qoldi. Tahdiddan yiroq, shunchaki qizg'anish hissi ostidagi nido edi bu. Ammo bu narsa Ulkan ayiqqa g'alati ta'sir qildi. U hang-mang bo'lib tevarakka ko'z soldi va ko'rdiki, allaqanday bir bo'ri Maymoqning yonini olib, irillab turibdi. Bu esa jonivorlar hayotida kamdan-kam uchraydigan hodisa edi. Hudud, odatda, hamjins hayvonlar o'rtasida talash bo'ladi. Boshqa turdagi jonivorlar bu mojaroga aralashmaydi.

Agar bu hol Qoyalitog'lar vodiysida yuz berganida, Ulkan ayiq g'azabdan quturgan, ularga tashlangan, tutsa tiriklayin yeb-yutgan bo'lardi. Ammo u begona hududda, yovvoyi jonivorlar ichdan buysunadigan qonun-haqlik va nohaqlik tuyg'usi izmida edi. Biroz ikkilanishdan so'ng, nohaqligini sezish tuyg'usi baribir ustunlik qildi. U o'kirayotgan Maymog'u, irillayotgan Yoldorga taajjub-la bir-bir boqib, oshiqmay butazorni tark eta boshladi. Bundan botirlangan Maymoq bir necha odim ilgariladi. Undan ortig'iga botinolmadi. G'animini o'chakishtirib qo'yishdan qo'rqdi.

Yoldor esa Ulkan ayiq ketishi bilan tinchlandi. Maymoq tomonga qarab qo'yishniyam lozim topmay, yonbag'irlik bo'ylab yo'rtib ketdi. Shuningdek, Maymoq ham unga e'tibor berib o'tirmadi. Nega deganda, yuzaga kelgan bu hodisa ittifoqlik belgisi emasdi. Har qaysi o'zini mulk egasi sifatida bilib, qo'llaridan kelgan uni himoya qilishga tirishgandi, xolos.

Yoldor Sarvar tomonidan qo'yilgan birinchi qopqonga Ichaksoyda ro'paru keldi. U xatarning mavjudligini yaqinlashmayoq isidan sezgandi. Biroq bu narsa olg'a yurishga monelik qilmadi. Qopqon ingichka so'qmoqqa o'ta no'noqlik bilan o'rnatilgan ekan. Ustiga ozgina xas sochilgan nam tuproq ostidan temir, xo'rak va odam isi gupurib turardi.

U cho'nqaygan ko'yi, xavfli maydonchani obdon ko'zdan kechirdi. Ora-orada tevarakka nazar solishniyam unutmadi. Keyin ajal bilan o'ynashgisi kelganday, qopqon tepasidan sakrab o'tdi. So'ng yana ortga sapchidi. Bu qiligi o'ziga yoqqanday, birpas qotib turdi-da, to'satdan shartta ortiga o'girilib, orqa panjalari qopqon ustiga tosh va tuproq socha boshladi. Kutgani bo'ldi. Tuproq va xaslarni to'zg'itib, qopqon qisqichlari qarsillab yopildi. Bundan o'zi ham cho'chib ketdi.

U qopqonga ilk bor tutqunlikdan xalos topgan kunlari duch kelgandi. Bo'rikalla tizmasiga tutash vodiya to'ng'iz bolasiga ko'zi tushganida, ich-ichidan yayrab ketadi. To'ng'iz bolasi chiyillar, har yon talpinar, lekin hech nari ketolmasdi. Bu sinoatdan avvaliga u hayron bo'ladi. So'ng tumshuq yalab,

oldinga intiladi. Ammo chakalakzordan chiqishga ulgurmay, qarshi tomondan kelayotgan ovchiga nazari tushadi. Chakalakzorda qolib, voqeaning davomini kuzatadi.

Aftini malla soqol qoplagan ovchi ishni cho'zib o'tirmaydi. Tutqundagi jonivorni otib o'ldiradi-da, qopqonni qayta o'rnatib ketadi.

Ovchi archalar orasida ko'zdan g'oyib bo'lgach, Yoldor bekingan joyidan chiqadi. Temir va yana allambalolar hidi muallaq turib qolgan joyga asta yaqinlashadi. U cho'nqayib iskananadi, yerbag'irlab yotib iskananadi, u yon-bu yon yurib iskananadi. Odamzoddan hayiqmaydigan jonivor temir isidan cho'chiydi. Dimog'ini qitiqlayotgan xo'rakning xushbo'y hidi ortida qandaydir xatar yashiringanini sezadi. Nimaligini anglayolmay, boshi qotadi.

Agar shu tobda uzoqdan eshak mingan chol ko'rinmaganda, Yoldorning qopqonga tushishi aniq edi. Xo'rakning xushbo'y hidi butun fikr-zikrini o'g'irlab qo'ygandi. Baxtiga chol kelib qolib, u tag'in chakalakzorga biqinishga majbur bo'ldi. Cholning bo'shangina iti hidni sezib, oldinga o'tadi. Iskananib qopqonga yaqinlashadi va to'satdan vangillab yuboradi. Voqeani fahmlagan chol so'kina-so'kina eshakdan tushadi, so'kina-so'kina itni qopqondan bo'shatadi, so'kina-so'kina uni bir chetga uloqtiradi, so'ng so'kina-so'kina oqsoq itini ergashtirib ketadi.

Yoldor yerda zanjiri chuvalanib yotgan qopqonni kelib hidlaydi va tilsiz bu yovni xotirasiga mahkam mixlab oladi. Temir va xo'rakning omuxta hidi—xatar! Keyinchalik juda ustalik bilan o'rnatilgan qopqonlarni ham osongina aniqlaydigan bo'ldi. Yaydoq va ovloq joylarda yemish bejiz yotmasligini va bu hid ortida albatta biror xavf yashiringanligini fahmlab yetdi. Ko'pincha, agar hafsula qilsa, tosh va tuproq sochib, qopqonni zararsizlantirib ketar, ba'zan esa uni chetlab o'tardi.

U navbatdagi qopqonga Qoratepa yaqinida duch keldi. Bu qopqon G'uchchi pakananing qutqusi bilan qo'yilgandi.

Yoldorning Qoratepaga kelishiga hanuz to'la ishonmagan bo'lsa-da, Sarvar uning rayini qaytarolmagan, qopqonlardan birini shu yerga joylashtirgandi. Qolganlarini esa o'z bilgicha, lekin Yoldor yuradigan so'qmoqlarni tasmollab qo'yib chiqqandi.

Yoldor bu qopqonga tegmadi. Uni chetlab o'tdi. Olmazorda shovur sezib, qabrlar orasidan o'sha tomonga mo'raladi. Suyun chol nevarasi bilan olma terib yurgan ekan.

U Qoratepada ko'p hayallamay, Yalangtosh orqali kunbotar tomon yurdi. Hududning shimoliy-g'arbiy qismidagi asosiy "ustun"lardan biri bo'lmish qayrag'och yonida to'xtadi. Unda qoldirilgan hidlarni obdon iskab o'rgandi. Qandaydir ahmoq buqa daraxt tanasiga rosa ishqalanibdi. U bundan ko'pda ranjib turmay, belgisini yangiladi-da, nari borib cho'nqaydi. Tog'larga boqdi. Beridagi cho'qqilarga ham qor tushganini ko'rdi.

U havodagi qor hidi qatorida, yuragida tag'in o'sha g'alati hisni tuydi. O'ziga araz, nafrat va mehr bilan qarab ketgan Oqsiynani yana qo'msay boshladi. Qiziq, ilgari bu xil tuyg'ularni sezmasdi. Dastlab ozodlikdan boshqasini o'ylamasdi. So'ng erkinlikdan sarmast yurdi. Keyin hudud masalasi bilan andarmon bo'ldi. Agar qo'shni to'daning beboshligini o'ylamasa, kunlari binoyidek o'tmoqda edi.

Biroq kutilmaganda, mana tushunksiz tuyg'ular uni qiynoqqa sola boshladi. Totli, o'z navbatida, mavhum bu hislarning neligini anglashga qurbi yetmay, u asta kelib qayrag'och poyiga cho'zildi. Quyidagi ilonizi so'qmoqdan ketib borayotgan eshakli cholga hardamxayol tikildi. Bu bir paytlar uni qopqonga tushishidan asrab qolgan o'sha chol edi.

U eshakliga ergashgan bo'shang itga jiddiy boqarkan, ilk bor yuragida tanish tajovuzni his etmadi. Avvallari it zotini ko'rsa, butun vujudi intiqom o'tidan lovullaydigan jonivorning, bu safar, biror tuki qilt etmadi. U hanuz tushunksiz tuyg'ular girdobida edi.

Yoldor bu yerda uzoq turmay, Egrisoyni qoralab yo'lga tushdi. Egrisoyda to'ng'izlarning katta oilasi yashardi. U alaqachon ularni ko'z ostiga olib qo'ygandi. Agar ovi baroridan kelmasa, Qizilqiya yoqalab Do'ngqoyaga o'tadi. Qoya o'ngirlaridan birida g'amlamasi bor.

U bir maromda yo'rtib borarkan, Uchburundagi yovvoyi do'lanazorda Maymoqni ko'rdi. U mevasiz buta tagida nimanidir ishtaha bilan chaynardi. Yoldor odatiga xos, asta irilladi. Maymoq esa unga e'tibor ham bermadi.

* * *

Qo'ygan qopqonlaridan biror naf chiqavermagach, Sarvar chinakamiga tashvishga tushib qoldi. G'uchchi pakananing qarovidan, uning ta'biri bilan aytganda, yiltillab semira boshlagan qo'ylari ortiq uni quvontirmay qo'ydi. Ularga omonat sifatida qaray boshladi. Aslida ham shu. Agar Yoldorni tinchitmasa, bir necha kundan so'ng suruv Shoyim yo'g'onning ixtiyoriga o'tadi. Qani endi, odam yollash mumkin bo'lsayu bu boshog'riqdan tezroq qutula qolsa. Ammo shart bo'yicha bu mumkin emas. Shoyim yo'g'on hatto qopqonga qarshi chiqib o'tiribdi.

— Qopqonga kelishmaganmiz, — dedi bugun ertalab. — G'irrom o'yinni bas qiling!

— Qanaqasiga g'irrom? — Sarvar yo'q yerdagi bu da'vodan hayron bo'ldi. — Nima qilaman, qanday qo'lga tushiraman, nima farqi bor sizga?

— Judayam farqi bor-da! — Shoyim yo'g'on unga teshib yuborar darajada o'qrayib tikildi. — Jondor bo'lsa-da, u yigitday bir gap! Biz uni yigit deb bilamiz. Yigit bilan yigitday gaplashing! Hali qopqon qo'yasiz, hali anovu pakanani ergashtirib chiqasiz. Baridan boxabarmiz. G'irrom o'yinni bas qiling! Yo'g'asam yomon xafalashib qolamiz.

U deraza yonida shu gaplarni eslab o'tirarkan, tund osmonga umidvor tikildi. Qani endi, bir enlikkina qor yog'ib bersa-yu, Yoldorning iziga tushish imkoniyati tug'lsa.

Ovda iz olib, o'ljani qo'lga tushirishni u amaldor og'aynisidan o'rgangandi. Ovga ishqibozlikniyam shu jo'rasidan yuqtirgan. Qish-qirovli kunlarda amaldor og'aynisi vahimali xorijiy mashinasida gurillab kelardi-da, uni ovga olib ketardi. Sarvar boshda ovni shunchaki ovoragarchilik deb o'ylardi. Ammo nafi ko'p tegadigan amaldor og'aynisining gapini hech ikki qilolmasdi. Ikkinchidan esa, ov bahonasida yaxshigina maishatga berilishardi. Amaldor mingan mashinaning yukxonasidan jondan bo'lak hamma narsa topilardi. Bu noz-ne'matlar dala-dashtda, qorda, gulxan tevaragida negadir boshqacha tatirdi.

Amaldor jo'rasi, uning o'ylashicha, pishqirib, guldirab, gumburlab yashardi. Bo'yi naq ikki metr, kuchi gavdasiga mos, agar chinakamiga istasa, har qanday qo'yni bir o'tirishda yeb tugatadigan azamat yigit edi. Sizdan ajal ham hayiqsa kerak, derdi ba'zida Sarvar uning kelbatiga havaslanib boqib. Biroq ajal deganlari qo'tosday baquvvat bu yigitdan hech ham hayiqmas ekan, bir o'tirishda sezdirmaygina jonini olib qo'ydi. Bu holdan hamma hayron. Kimdir u dedi, kimdir bu, orada devday bir yigit o'ldi-ketdi.

Sarvarga undan ovchilik meros bo'lib qoldi. U ovchilikning o'ziga xos sir-sinoatlarini to'la o'zlashtirmagan esa-da, obdon zavqini totishga ulgurgandi. Shundan beri u ovni kanda qilmaydi.

Amaldor og'aynisi, bu dashtda qimirlagan jon borki, bari bizniki, deyishni yaxshi ko'rardi. Ular shaharchaning kunbotish tomonidagi ufqqa tutash sarhadsiz cho'lni yayov va mashinada qadamba-qadam kezib chiqishgan. Ovning hadisini olgan jo'rasi qordagi izlarni bexato aniqlardi. Izga qarab yovvoyi jonivorning qachon va qay paytda o'tganligini adashmay aytardi. O'ljasining mazali qismini dashtning o'zidayoq kabob qilishga tushardi. U gohida ovchi itlarini ishga solsa, gohida yirik jonivornlarni mashinada quvlab otardi. O'ljasining ketidan tushganda, u butunlay o'zgarardi, ya'ni yovvoyi bir ovozda bo'kirar, so'kinar va bundan g'oyat huzurlanardi. Itlarni esa juda yoqtirardi. Yaxshilarini erinmay ovga o'rgatardi. Yoldor tomonidan o'ldirib ketilgan Dikkiquloq uning eng yaxshi ko'rgan itlaridan biri edi. Sarvar uni, jo'ramdan esdalik deb, o'ziga olgandi. Og'aynisining o'limidan so'ng, dashtma-dasht izg'ishni bas qilgan bo'lsa-da, Qamishko'lga tanda qo'ygandi. O'rdak ovi bilan shug'ullanardi. Hatto bir marta cho'loq bo'rini otgan. Ammo Yoldor deganlari u bilgan va tasavvur etgan bo'rilariga hech o'xshamasdi. Uning qiliqlaridan hayratda edi. Odatda tirik bo'rini ko'rish har kimga ham nasib etavermaydi. Ular imkoni boricha ko'zga tashlanmaslikka urinishadi. Yoldorni esa necha bor qishloq yaqinida, do'ngda, buloq bo'yida va hatto qo'rasi yonida uchratdi. Yarog'ini qo'lga olguncha bo'lmay, arvohtay ko'zdan yo'qoladi. Biroq uzoqlab ham ketmaydi. Qoratepada bo'ridan tashqari, ayiq iziga duch kelganda, hang-mang turib qolgan. Ammo hayratini birovga aytolmagan. Negaki, qishloq odamlari juda g'alati, ular o'z his-tuyg'ularini hech qachon oshkor etishmaydi, nari borsa, shuning nimasiga buncha hovliqasan, degan ohangda, tog'da yashaymiz-da, deb qo'ya

qolishadi.

Faqat G'uchchi pakanagina ularga o'xshamaydi. Ichidagi tashida. Soddaligi bois, qishloqda unchalik obro'yi yo'q. Biroq do'stga itday sodiq.

— Aka, bugun miltiqni menga bersangiz, — deb qoldi ertalab dab-durustdan. — Shoyim yo'g'onga beradigan qo'yimiz yo'q! Men unga qo'y tugul, qo'yning qulog'ini ham ravo ko'rmayman!

— Namuncha yomon ko'rmasangiz uni.

— Men uni yomon ko'rmayman, men... — G'uchchi pakana gapning u yog'ini aytishga iymnadi. Qizarib bosh qashlaydi-da, so'ng deydi: — Suruv qo'ldan ketmasin deyman-da. Axir siz akamsiz, kuyadi-da odam.

— Rostdan kuyasizmi?

— Emasam-chi!

— Miltiqni nega so'rab qoldingiz? Yo Shoyim yo'g'onni...

— E, yo'q, — deya G'uchchi pakana uning gapini bo'ladi. — Yoldor uchrasa, otmoqchiman. Menga uchrab turadi-da u.

— Qo'ylarga ehtiyot bo'ling.

— U qo'ylarga tegmaydi deganman-ku.

— Men uni tushunmayman.

— Uni hech kim tushunmaydi.

— Qani endi, bir enlikkina qor yog'ib bersa...

— Men ham shunga ilhaqman.

Sarvar shularni eslab, tund osmonga, yonbag'irlikdagi archazorga dilgir tikiladi. G'o'ldirab so'kinadi. Nega deganda, u ertalabdan beri garang. O'tirib o'tirolmaydi, turib turolmaydi. Yarog'ini ko'tarib chiqishdan esa biror ma'ni yo'q. Tog'da Yoldorni qidirish, pichan g'aramidan igna izlashdek bir gap ekaniga allaqachon aqli yetgan. Shuningchun qorni intiq kutmoqda edi. Havo esa yurakni siqar darajada tund, yog'ib yog'masdi, ochilib ochilmasdi.

U deraza yonida qancha turdi, bilmaydi. Orada pechkaga o'tin tashladi. Miltig'ini qayta tozaladi. So'ng joyiga cho'kib, Yoldorni qaerdan qidirishni o'ylay boshladi. Keyin birdan ko'zlariga ishonmay derazaga yopishdi. Yo'q, ko'zlari aldamagan, tashqarida qor uchqunlamoqda edi.

U quvonchdan baqirib yubordi. Xuddi amaldor og'aynisidek bor ovozda hayqirdi. Keyin qo'llarini beo'xshov salanglatganicha, o'yinga tushib ketdi.

— Kuning bitdi, Yoldor! Kunginang bitdi!

* * *

Yoldor tuni bilan yog'ib chiqqan qorni mamnun qarshiladi. Qorli havo ichida dimlanib yotgan lanjlikni quvib, g'ayrat quyunini solgandek, u yanada tetiklandi. Qor kechib daydidi. Qor kechgani sari g'ayrati jo'shayotganini sezdi.

Odatdagidek, u qishloqdan uncha uzoqlashib ketmagandi. Saharga yaqin tingan qor ustida iz qoldirib, qishloqqa endi. Negadir cholning kimsasiz kulbasiga bosh suqqisi keldi. Eshik va derazalarni bir-bir iskab chiqdi. Oshxonaga kirib chiqishniyam unutmadi. Bo'm-bo'sh qo'ra yonida bir zum cho'nqayib turdi-da, so'ng qishloq itlarining yuragiga qutqu solib, yana iziga qaytdi. Bu safar itlar uni ortiq qiziqtirmadi. U hanuz anglarsiz tuyg'u girdobida edi.

U buloq bo'yiga yetganda, ichdan nimadir uni tog'lar tomonga chorlayotganini his etdi. Nima? Quvonchmi yo tashvishmi? Bu xil hisni ilgariyam ikki-uch bor tuygan. Hududiga begonalar oralaganini avvaldan sezgan va hamisha haq bo'lib chiqqan. Ammo bu safargi hislar to'fonliroq edi. Bugun hayotida nimadir sodir bo'lishi mumkindek edi.

U Uchqizilda shumshayib turgan Maymoqqa duch keldi. Qor toqqa emas, Maymoqning ichiga yoqqandi. Tanasiga yog' zahirasini to'la g'amlashga ulgurmagan Maymoq juda g'amgin edi. Hademay qish uyqusiga ketishi lozim bo'lgan bu jonivor zahiraning kamligi o'zini ne kuylarga solishini yaxshi bilardi. Odatda, ochiqqan jonivor muddatdan ilgari uyg'onib ketadi. Uyg'onganda, ko'klamga hali

uzoq, tog' esa qalin qor ko'rpasi ostida mudrayotgan bo'ladi. Oqibat, u yegulik topolmay haftalab och yuradi. Uyquga to'la qonmagani uchun karaxtlik qoniga tashna qilib yuboradi. Biror o'ngirda g'ujanak tushib olib, panjalarini so'radi. Ammo tanasida ortiqcha yog' yo'q, nafsi qonmay alamnak o'kiradi. Mo'rilaridan tutun o'rlab turgan qishloqqa umidvor boqadi. Qishloqqa ensa nimadir topishini va shuningdek, jonidan ayrilib qolishi mumkinliginiyam biladi. Shu bois, qishloqqa enishdan tiyilib, tog'lar oralaydi. Ko'klam kelishini zor-intizor kutadi. Nishabliklarda maysalar nish urishi bilan uning kuni tug'a boshlaydi. Biroq bungacha necha haftalab ochlik azobini boshidan kechirishi kerak. Bunaqa paytlarda u har qanday o'laksadan tap tortmaydi. Ammo tog'da o'laksalar hamisha ham topilavermaydi.

Yoldor muyulishda paydo bo'lganida, u g'oyat ezgin holatda mung'ayib o'tirardi. Axir ezilmay bo'ladimi, kuni kecha ko'zlarini yashnatib turgan mevalardan asar yo'q, bari qor tagida qolgan. Qorni esa ertalabdan tatalamoqda. U alamdanda Yoldorga qarab asta o'kiradi. Yoldor esa uning zamzamasiga e'tibor ham bermadi. Qor kechib, qiyalik bo'ylab yo'lda davom etdi.

Yoldorning qadam ranjida qilishi Maymoq uchun foydadan xoli bo'lmadi. Kimsasiz tuyulgan tog'da tirik jonni uchratish uning esiga harakat qilish lozimligini tushirdi. Negaki, tog' hissiz, tog' shafqatsiz— agar harakatdan erinsang, uning quchog'ida yashashing qiyin, tirik qolishing gumon. Lanjlik va hafsalasizlik ortidan hamisha o'lim poylab turadi.

U qordan egilgan butalarni silkilab, yemish qidirishga tushdi.

Hozircha qorin tashvishidan xoli bo'lgan Yoldor esa qorda iz qoldirib, tobora ilgarilarkan, qiyalikda bir zum to'xtadi. Cho'nqayib tevarakni zimdan kuzatdi. So'ng oshiqmay yana yo'lda davom etdi.

Uning navbatdagi qo'nim topgan manzili Qilso'qmoqdan beridagi Keng so'qmoq bo'ldi. Bu so'qmoq Dovonortiga olib boradigan yagona yo'lning boshlanish qismi hisoblanib, Qilso'qmoqdan uni archazor qiyalik ajratib turadi. U Kengso'qmoq deb nomlansa-da, aslida siyrak archali, uzun va enlik sayhonlik edi. Sayhonlikning bir yonida nuragan qoya, ikkinchi yoni esa qiyalanib borib, chog'roq vodiyya borib tutashardi. Vodiyyadan narisi mayda tizmalar bo'lib, go'zal manzara hosil qilardi.

Yoldor qarshisida yuz ochgan bu manzaraga — qor qo'ngan archalarga, mo'jaz vodiyya, bir-biriga ulanib ketgan tog' tizmalariga asta boqarkan, yuragini hapqirtirgan hisning boisini anglaganday bo'ldi. Muzdek havoda qo'shni to'daning ojiz hidini ilg'adi. Ilg'ashi bilan yag'rin tuklari tikrayib, vajohatli irilladi. Oldingi panjalarini qorga botirib, tishlarini dahshatli tarzda shaqirlatdi. Lekin o'tgan galgidek hovliqmadi. Qaytamga vaziyatni yanada aniqroq o'rganishga urindi. Shamol olib kelayotgan hidga qaraganda, to'da Qilso'qmoqdan narida harakatlanmoqda. Agar ular bu tomonni ko'zlagan bo'lsa, faqat mana shu yo'nalishdangina kelishi mumkin. Shu tobda uning dimog'iga o'zga bir hid chalinmaganda, Yoldor ortiq sabr qilolmas, o'pkasini qo'ltiqlamasa-da, har holda allaqachon to'da sari yurgan bo'lardi.

U Oqsiynaning zaif, o'ta zaif isini birdan tanidi. Toqatsizlanib, beixtiyor g'ingshib yubordi. Biroq bu hid dimog'iga qanday chalingan bo'lsa, shunday tez yo'qoldi. Bundan uning yuragi allanechuk gupurib ketdi. Sovuq havoni yutaqib hidladi. Zaif hid yana o'zidan darak bergach, u Oqsiynaning manzillini aniqlashga harakat qildi. Qarshisidagi tog' tizmalariga, chog'roq vodiyya, archazorlarga ilhaq tikildi. Oqsiynani ko'rishga oshiqarkan, uning hamrohi Yassibosh haqida o'ylab ham ko'rmadi. Darvoqe, havoda uning isi sezilmas, demak, Oqsiyna bu tomonga yolg'iz yo'l tortgan. Yoldor urg'ochi bo'ringning so'nggi uchrashuvdagi araz, nafrat va mehrga to'la g'alati qarashini eslarkan, kelbatiga yarashmagan bir ohangda angillab yubordi. Ichki hisga buysunib, o'sha tomonga qanot chiqarib uchgisi keldi. Biroq buning sira iloji yo'qligini tezda anglab, bazo'r o'zini bosdi.

U ikki o't o'rtasida qolgandi. Oqsiynaga peshvoz yuray desa, bu yoqda g'anim to'da. G'anim to'daga qarshi boray desa, u yoqda Oqsiyna. Nazarida, u beri kelishga botinolmay, archalar orasida o'zini intiq kutayotgandek edi. Oxiri, g'anim to'daga nisbatan nafrati Oqsiynaga bo'lgan intilishidan ustun chiqdi. U shu yerda qolib, to'dani kutishga ahd qildi, ham Oqsiynaning ko'z o'ngida bo'ladi, ham ortiqcha harakatlardan qutuladi. Saldan so'ng, Oqsiynani yo'q-bor narsalardan qizg'ana boshladi. Bu endi uning uchun yangi va notanish tuyg'u edi. Neligini hali to'la idrok etolmagan bo'lsa-da, azobi qattiqligini sezdi. Bir joyda tik turolmay, archani aylandi, harsangga borib suykaldi. So'ng yerbag'irlab

yotib, tumshug'ini qorga tiqdi. Qor tagidan bir nima topganday, dahshatli tarzda irilladi. O'ng panjasi bilan qulog'ini timdaladi. Keyin o'rnidan sapchib turib, sayxonlik bo'ylab quturib yugurgisi keldi.

Ammo bunga ulgurmadi. Qiyalik boshida to'satdan paydo bo'lgan Sarvar uning ichki to'lg'onishlariga xalal berdi. Ovchini ko'rgan Yoldor Oqsiynani unutdi. Qorga uzala tushib yotgan holida unga noxush tikilib qoldi. Negaki, o'zi tomon allaqanday to'da emas, haqiqiy xavf yaqinlashib kelmoqda edi. Undan faqat qochib qutulmoq mumkin. Biroq u qochmadi. Oraliq masofa uzoq, qochishga esa bemalol ulguradi.

Ana odam bolasi qiyalikning yarmini bosib o'tdi. Hademay sayhonlikka yetadi. Yoldor noiloj ketmoqqa taraddudlanarkan, ovchining xato yo'ldan kelayotganini sezib qoldi.

Yaroq tutgan odam u qoldirgan izdan yurmay, yo'lni qisqartirish niyatida qiyalik bilan sayhonlik o'rtasidagi do'nglikni kesib kelardi. Do'nglik chetida to'plangan qor hamisha ko'zni aldaydi. Yovvoyi jonivorlar bu xil xatarni tez anglaydi. Ammo odam bolasi bu xususiyatdan yiroq. Ana u xavfli nishablikka tobora yaqinlashmoqda. Quyida esa vodiya tutash qiyalikning tepa qismida o'raga o'xshash katta chuqurlik og'iz ochib turibdi. Tushgan jonning chiqishi juda qiyin.

Ketmoq o'yida bo'lgan Yoldor qayta joyiga cho'kib, ovchining xatti-harakatlarini jiddiy va sinovchan kuzata boshladi. Va xuddi u kutgan hodisa yuz berdi. Qor ko'chib, odam bolasi chinqirgancha o'ra tomon sho'ng'ib ketdi.

Yoldor yotgan joyidan turib, bahuzur cho'nqayib o'tirib oldi. "Qopqon" —o'raga tushgan odam bolasiga ortiq qayrilib ham qaramadi. Zero, usiz ham tashvishi yetib ortardi...

* * *

Sarvar chap oyog'i singanini keyin, qor ostidan bir amallab chiqib olganidan so'ng sezdi. A'zoning sinishi qiziq bo'larkan, do'mbiraday shishib, izmingga buysunmay qo'yarkan.

Boshda, qattiq qo'rqqan emasmi, es-hushini jamlashi qiyin kechdi. Keyin o'ziga kelib, o'rasimon keng chuqurlikda yotganini angladi. Qor zarralaridan oqargan devorlari xiyla baland, arqonsiz chiqishning iloji yo'qligi aniq edi. U yotgan joydan Yoldor cho'nqayib o'tirgan sayhonlikning bir qismi va nuragan qoya ko'zga tashlanib turardi.

Yoldorga nigohi tushishi bilan u birdan miltig'ini eslab qoldi. Ammo yarog'i hech qaerda ko'rinmas, chamasi qor tagida qolib ketgandi. U qaddini rostlashga urindi, chap oyog'i bunga izn bermay, og'riqdan ingrab yubordi. Yigit og'riqdan ham ko'ra, alamdand ko'proq ingramoqda edi. Nega deganda, garovda yutqizgani endi kunday ravshan. Singan oyoq bilan bir ish qilib bo'lmaganidan so'ng, ne hasratda yig'nagan qo'ylarini Shoyim yo'g'onga qo'shqo'llab topshirishga majbur-da.

U qorni changallab ingradi, so'kinib ingradi, tutaqib ingradi. Bu iztirobli holati ko'zi bot Yoldorga tushmaguncha davom etdi. Haybatli tarzda cho'nqayib turgan yirtqichga g'azab-la boqarkan, birdan joni omonatligini payqab qoldi. Suruvni bir zumga unutdi. Qish-qirovli kunlarda bo'rilarga yem bo'lgan kishilar haqidagi hikoyalar esiga tushib, dahshatdan qaltirab ketdi. Bu yetmagandek, miltig'ini ham yo'qotib o'tiribdi.

U yordam so'rab baqirmoqchi bo'ldi. Biroq kimsasiz bu tog'u toshlarda baqirishdan biron naf yo'qligini anglab, o'zini tiydi. Ketiga siljib, toshdevorga suyanarkan, yonidan pichog'ini chiqardi. Negadir, uning u yoq-bu yog'iga qarab qo'ydi. Tig'ini ko'zdan kechirdi. Harnechuk, pichoq ancha dalda bo'ldi. Yoldorga, qorningni yoraman seni, deganday boqdi. Yoldorning esa u bilan ishi yo'q, xuddi ov oldidan sheriklarini kutayotgandek, sharqiy-shimoliy tomonga tikilib qolgan, bir-ikki bosh burganni hisobga olmaganida, Sarvar tarafga qiya ham boqmayotgandi. Bundan Sarvarning ko'ngliga kelgani shu bo'ldi: "Bular meni galalashib yemoqchi!" Shunda o'zi uchun qopqonga aylangan "o'ra" devorlari juda past tuyuldi. Nigohi bilan yo'qolgan yarog'ini yana qidira boshladi. Bu ishda G'uchchi pakanani aybdor deb bildi. Yo'l oldidan har xil noxush gaplar qilmaganida, bu falokat yo'q edi, deya uning yetti pushtini qoldirmay, bir-bir so'kib chiqdi. Iloyim, xotinsiz o'tgin, deb ich-ichidan yandi.

Sarvar o'lgudek irimchi edi. Ovga jo'narkan, ortiga qayrilib qaramas, ayolining kuzatishiga esa sira izn bermasdi. Ayol kishining "Vaqtliroq qayting", "Shu buguncha bormay qo'ya qoling", "Havoning

avzoyi yomon-ku" deganga o'xshash gaplari ovchiga faqat omadsizlik keltiradi deb o'ylardi. Shuning uchun ham ovga hamisha imi-jimida jo'nab qolardi.

Bugun esa buning imkoniyati bo'lmadi. Ishchan bir qiyofada ovga hozirlik ko'rarkan, qo'rada timirskilanib yurgan G'uchchi pakana kutilmaganda qoshida paydo bo'ldi.

— Aka, negadir ko'nglim notinch, — dedi engil-boshiga ilashgan xas-xashaklarni qoqib-suqib. — Sizga hamroh bo'lsammi deyman...

Sarvar g'azabdan dodlab yuborayozgandi: "Miyang qursin sen eshakni! Befarosat maxluq! Ov oldidan ham shunday deydimi kishi! E, noxushlangan o'sha ko'nglingga ming la'nat! Xudo farosat ulashayotganda, qaysi go'rda lallayib yurgan eding? Basharang qursin, ahmoq! Pakana!"

Ammo tilida butunlay boshqa so'zlarni aytdi.

— Siz ishingizni qiling, ukam, — dedi har bir so'zni tishlari orasidan sitib. — Ishdan qolmang. Axir qo'ylarga kimdir qarashi kerak-ku.

— Ishni qip bo'ldim, aka, — dedi G'uchchi pakana uning tusi o'zgarib ketganidan ajablanib. — Bu havoda suruvni tashqariga haydamagan ma'qul. Yemishini berdim, suvini berdim. Qo'lim bo'sh endi.

— Yaxshisi, siz uyda qoling. — Sarvar uni jerkib tashlashdan bazo'r o'zini tiydi. — Birga yurganimizni ko'rsa, Shoyim yo'g'onga Xudo beradi. G'irromlik qilayapsanlar deb boshimizni qotiradi so'ng.

— Ukasining qorniga uning, gapiraveradi-da!

— U shunchaki gapirib qo'ymaydi...

— Siz ketsangiz, uyda o'tirishim qiyin bo'ladi-da, aka. — G'uchchi pakana jahllandi. — Tog' havosi bilan o'ynashganlarning holi ne kechganini yaxshi bilaman. Tog' yomon, u bilan hazillashib bo'lmaydi. O'tgan yili ikkitasining jasadini qor tagidan mana shu qo'llarim bilan o'zim kavlab olganman. Tarashaday qotib qolishgan ekan. Bunday havoda baland-pastni biladigan odam bilan yurganingiz ma'qul deyman-da.

Sarvar uning basharasiga miltiq qo'ndog'i bilan tushirishdan zo'r-bazo'r tiyilsa-da, tilini tishlamoqqa o'zida ortiq kuch topmadi. Og'zidan ko'pik sachratib baqirishga tushdi:

— Ov oldidan shu gaplarni aytishingiz shartmid! Qanaqa odamsiz o'zi, a?! Irimim bor deb, sizga yuz marta aytganman-ku axir! Odam deganam shunchalik pandavaqi bo'ladimi. E-e, odam bo'lmay o'ling!

— Ko'nglim notinchlansa ne qilay,— G'uchchi pakana yosh boladay qunishib oldi. — Bizdan xato o'tgan bo'lsa, kechiring, aka.

— E, akalamay keting!

— Baribir ko'nglim notinch, aka.

— Yana gapirasiz-a!

— Mana, gapirmadik, — G'uchchi pakana arazlab qo'ra tomon ketdi.

Sarvar yelkasini toshdevorga tirab, G'uchchi pakanani changitib so'kishda davom etarkan, o'z navbatida, uni o'zi bilan ergashtirib chiqmaganidan o'kina boshladi. Bu yog'iga nima qilarini bilmay boshi garang edi. Yoldorning shundoqqina qarshisida, miltiq o'qi yetar-etmas masofada g'o'ddayib turishi esa alamin qo'zg'amoqda edi. Qiziq, u na qochdi, na bekindi. Nega qochmadi ekan? Ilgari sharpasini ilg'ashi bilan juftagini rostlab qolardi-ku. Yo nochor ahvoldaligini, endi qo'lidan biror ish kelmasligini fahmlab yetdimikan? Unda bu bo'ri emas, ins-jinlarning birodari ekan-da. Turishini qara! Bekorga turmaganligi aniq, sheriklarini kutayapti u. Ammo osonlikcha jon beradigan ahmoq yo'q! Ustimga sakrash bilan qorniga pichoq tiqaman! Tiqib-tiqib olaman!

Sarvar qo'lidagi pichoqni havoda sirmab, yo'q g'animiga zarba bergan bo'ldi. Ammo Yoldorning nechun sukutdaligini, sherigi ko'magiga muhtoj jonivor bu tarzda jim turmay, uvlab ovoz berishi lozimligi haqida o'ylab ham ko'rmadi. Haqiqiy ovchi emasligi, bu borada ham pand bermoqda edi. U jonivorlarning hayoti va fe'l-xo'yi xususida deyarli hech narsa bilmasdi. Bilishgayam urinmasdi. Jonivorlarga o'lja sifatidagina qarardi. Bu illatni marhum amaldor jo'rasidan yuqtirgandi. Jo'rasi chatoq edi, osmondagini otib, yerdagini qoqib, suvdagini tutib yeyman, derdi, bu ishda menga hech

kim monelik qilolmaydi, deya chiranardi.

Ammo uning amaliyu vajohatidan zig'ircha cho'chimay, qarshilik qiluvchilar hamisha topilardi. Shulardan biri qishdayam dashtda o'tov tikib o'tiradigan Boybo'ri chol edi. Cho'lda ularning mashinasi ko'rinishi bilan o'tlanib chiqardi. Yo'llariga ko'ndalang bo'lishga tirishardi.

— Shu odamni hech tushunmayman, — derdi jo'rasi, to'xta, deya qamchi silkib kelayotgan cholni osongina chetlab o'tarkan. — Dashtni toptab tashlading, jondor zotining urug'ini quritding deya, tirg'algani tirg'algan. Cho'l keng bo'lsa, qanaqasiga biz uni toptashimiz mumkin, a?

Sarvar tevarakka loqayd boqarkan, o'zlari qoldirgan son-sanoqsiz mashina izlarini ko'rsa-da, o'zini ko'rmaslikka oladi. Og'aynisining ko'ngli uchungina qaysar cholni so'kkan bo'ladi. Sirasini aytganda, cho'lda itday izg'ish unga umuman yoqmaydi. U pistirmada yotib, ov qilishni xush ko'radi. Ammo bu haqda jo'rasiga churq etmaydi. Og'aynisi esa uning aksi, kenglikda bamisoli bo'ronday quturadi. Mashina g'ildiraklari ostida toptalgan giyohlarga ichi achigan odamlar ustidan oshkora kuladi.

— Bugungi kuning naqd, ertangi kuning esa omonat, — deydi yolg'iz qolishgach. — Anovi ahmoqlar esa allaqanday kelajakning tashvishini qilishadi. Ertani o'ylang emish, zamin toptalmasin deb ota-bobolarimiz duch kelgan yerda emas, ma'lum joyda ko'pkari chopganmish. G'alati-g'alati gaplarni topishadi-ya ular. Qaysi go'rlardan kavlab topisharkan bunaqa gaplarni, a? Qo'yib bersang, butun cho'lga xo'jayinlik qilishmoqchi bo'lishadi.

U qanchalik osmondan kelmasin, qaysar choldan xiyol bo'lsa-da hayiqadi. Buni bildirmaslikka tirishadi. Tirishgan sayin hadiklanishi battar seziladi. Bunday paytlarda Sarvar uni maqtashga tushadi.

— Bu dashtning xo'jayini ular emas, siz, — deydi gulxanga o'tin tashlab. — Buning bari ko'rolmaslikdan.

— Shuni ayting.

— Agar sezgan bo'lsangiz, ulardan yer isi keladi, sizdan esa hayotning hidi gurkuraydi, — Sarvar tiliga kelgan bu tashbehdan ruhlanib ketadi. — Sizdan hatto o'lim qrqadi. Bu kelbatingiz bilan, ming yil desam yolg'on bo'lar, ikki yuz yil yashashingiz aniq.

— Ikki yuz yil ko'p, zerikib o'laman, — deydi jo'rasi tutundan achishgan ko'zlarini ishqalab, maqtovdan mamnun bo'lganini yashirmagan holda. — Zerikmasligim uchun qariganimdayam ovni kanda qilmasligim kerak. Bizga yuz yiliyam yetib ortadi.

Sarvar uning kelbatiga havaslanib boqadi. Ikki yuz yil bo'lmasa-da, yuz ellik yil yashashi aniq buning, deb o'ylaydi. Ammo keyinchalik bu bashorati noto'g'ri chiqqanida, u dovdirab qoldi. Inson hayoti kiprikdagi ko'z yoshiday omonatligini anglab yetganday bo'ldi. Ajal deganlari odamzodning na kelbatidan hayiqarkan, na amalidan. Lozim topgan kuni jonini olib qo'yarkan.

Mana endi ajalning sovuq panjasi uning yoqasida. U yo bo'rilarga yem bo'ladi, yo sovuqdan tarashaday qotadi. Darvoqe, sovuq halitdan o'z zaptiga olmoqda. Bu yoqda oyog'i azob bermoqda. U bo'rini o'ylabdi-yu, sovuqni xayoliga ham keltirmabdi. Axir tog'da tungi sovuq bo'ridan dahshatliroq-ku. Oyog'i sinmaganida bir navi edi, "qopqon"dan chiqishga urinib ko'rardi. Aytgancha, Yoldor bir uni deb shu o'raga tusharmikan? U devorlarga sinchkov boqdi. Yo'q, tusholmasa kerak. Yana kim biladi. Qorni ochgan yirtqichlar hech balodan tap tortmaydi deyishadi-ku.

U o'zi sezmagani holda ingrab yubordi.

Yoldor uning ovozi eshitganday, yalt etib qaradi-yu, yana oldingi holatiga qaytdi. Nimanidir kutayotganligi butun vujudidan aniq sezilib turardi. Buni o'zicha anglagan Sarvar bot ingradi.

O'limga yuzma-yuz kelish naqadar noxushligini u ilk bor his qilmoqda edi. Shu paytgacha dashtda qanchadan-qancha jonivorlarning joniga zomin bo'lmadi. Quvlab otdi, poylab otdi, suyunib-suyunib, kulib-kulib otdi. Ovning zavqini obdon tottdi. Toqqa kelib ham tek turmadi, kasalman deb o'tirmadi. Yaroq ko'tarib o'rga chiqdi, qirga chiqdi. Keyin itimning xuni deya, Yoldorning ketidan tushdi. So'ng esa, uning joni evaziga qo'lga tegishi mumkin bo'lgan qo'ylarni deya, tinim nima, bilmadi. Oxiri yetgan manzili shu — o'rasimon keng chuqurlik uni o'z bag'riga oldi. Ingrashdan boshqasiga yaramay o'tiribdi.

U yaralangan jonivorlarning mungli nigohlariga ko'p bor duch kelgan. Ularning jon talvasasida

to'lg'onishlarini ko'p kuzatgan. So'ng o'zicha rahm qilib, pichog'ini ishga solgan, gohida bir o'q bilan tinchitgan. Bunday paytlarda jo'rasi uni maqtardi. U esa maqtovdan masrur tortardi. Usta ovchilardек tevarakka mag'rur boqardi. Shunda butun cho'l yolg'iz o'ziga daxldordek tuyulardi.

— Bolasi, lekin semizgina ekan, — derdi keyin, bundan zo'r kabob chiqadi, degan ohangda.

— Onasining qochib qutulgani chin bo'lsin, — derdi jo'rasi mamnun qah-qah otib. — Lekin keyingi safar albatta jonini sug'urib olamiz.

Ular jon olmoqqa mohir, lekin o'sha jonning azoblanishini, uvolini his etmoqqa ojiz edilar. Bu to'g'ridagi gap-so'zlar do'stlar uchun cho'pchak tuyulardi. Cho'pchagingizni boshqa birovlarга borib ayting, deyishardi Boybo'ri cholga o'xshaganlarga. Ammo qaysar chol sira bo'sh kelmasdi, shoshmay turlaring, uvoli tutadi hali bularning, derdi tutoqib.

O'rtada olov, havoda kabob hidi anqigan, narida esa vaysaqi otliq chol. Jo'rasi ko'pda parvo qilmasdi. Lekin Sarvarning ichi tor edi. Osmonga ketma-ket o'q uzib, otliq cholni haydab solardi. So'ng ortidan so'kib-so'kib qolardi.

Endi o'ylab ko'rsa, Boybo'ri chol haqqa o'xshaydi. Jo'rasi erta o'lim topdi. O'zi esa kimsasiz tog'u toshda ajalga ro'paro' kelib o'tiribdi. Boqishlari mungli, ko'zlari yoshli... Uyda bolalari kutayapti, xotining fikr-xayoli unda. Hashamatli imoratning chap qanoti hali bitmagan, kichik o'g'li hali sunnat qilinmagan. Kelasi bahorda to'y qilmoqchi edi. Qo'shnisi Ziyod kaldan o'tkazib ziyofat bermoqchi edi. Nahotki, endi hammasi sabil qolsa?! Hayotining intihosi bu qadar ayanchli-so'nggi qo'nim topgan manzili mana shu o'rasimon chuqurlik bo'lsa!

U ich-ichidan xuruj qilib kelayotgan yig'ini bosish uchun, tishlarini mahkam siqdi. Yig'isi ingrashga qorishib, xunuk bir sas kasb etdi.

* * *

Yoldorning esa u bilan mutlaqo ishi yo'q edi.

"O'ra"dagi odam bolasi sichqondek beziyon, ahvoli o'ta xarobligini ingrashidanoq sezgandi.

Odatda, ziyrak jonivorlar sasga qaraboq, holat va vaziyatni tez ilg'aydilar. Shuning uchun ham ovloq joyda bo'riga ro'paro' kelgan tog'liklar ovoz chiqarmaslikka urinadilar. Nega deganda, bo'ri zoti ovozingdanoq kimliging va nimalarga qodirligingni tez fahmlaydi. Tabiiy, bu xususiyat Yoldorga ham begona emasdi. U chuqurlikdagi odam bolasining ingrashinigina emas, bir chaqirim naridagi archa novdasidan to'kilgan qor sasiniyam sezib, bilib turardi.

Hozir uning butun diqqati shimoliy-sharqiy tomondan bostirib kelayotgan g'anim to'dada edi. Oshiqmayroq ilgarilayotgan galaning jirkanch hidini baralla tuymoqda edi. O'z navbatida, qarshisidagi chog'roq vodiy tarafdin Oqsiynaning daragini sezmoqda edi. Yoldor goh yo'qolib, goh paydo bo'layotgan bu hiddan Oqsiynaning nozini payqab turardi. Biroq u bezbetlarcha bosib kelayotgan to'da bilan ora ochdi qilmay, Oqsiynaga peshvoz yurolmasdi. Bir gap bilan aytganda, hududi xavf ostida turganda, ko'ngliga "yor" sig'armidi.

U yuz berishi muqarrar bo'lgan to'qnashuvga jiddiy hozirlik ko'ra boshladi.

Xavf juda uzoq kuttirmadi.

Tog'da achchiq izg'irin kuchaygan bir pallada sayhonlikning narigi boshidagi xarsang ortidan besh-olti chog'li bo'ri, oshiqmay, birin-ketin chiqib kedi. To'dani Sariqto'sh degan arloni bo'ri boshqarardi. Sariqto'sh u qadar jussador bo'lmasa-da, tabiatan ancha chayir jonivor edi. Tezob va bir oz tajangligi xatti-harakatidan sezilib turardi.

Uning ko'zi Yoldorga tushgach, xarsangdan beridagi tekis maydonchaga kelib cho'nqaydi. Sheriklari uni tevaraklashdi.

To'da kengasha boshladi.

Agar galada ona bo'ri Oqmanglay bo'lmaganida, kengash uzoqqa cho'zilmadi. Qiziqqonlik qilayotgan yosh bo'rilarni Sariqto'sh emas, Oqmanglay bosdi. Ko'p balolarni boshidan kechirgan bu keksa yirtqich qarshisida qanday jonivor turganini yaxshi bilardi. U Yoldorda bir vaqtlar bu tog'larda dahshat solib yashagan Oqtishning timsolini ko'rgandi. Ammo buni boshqalarga uqtirish befoyda edi.

Bo'ri zoti o'tmish bilan emas, buguni bilan yashaydi. Ko'z oldidagi narsalar bilan hisoblashadi. O'tmishda yashab o'tgan alaqanday Oqtish bilan ularning necha pulik ishlari bor. G'o'ddaygan manovi ahmoqning boplab adabini berish kerak-da, yo'llarida davom etishlari kerak, tamom-vassalom.

Keksa bo'ri yana bir narsani his qilgandi. Butun vujudidan kuch yog'ilib turgan Yoldor har qanday urg'ochi bo'ri orzulaydigan jonivor edi. O'zidan sog'lom zurriyot qoldirishni istagan ona bo'rilar unga bee'tibor qarayolmasdi. Aslida vodiy tomondan yaqinlashayotgan Oqsiyaning dardi ham shu edi. Yassibosh o'qqa uchib o'lgandan so'ng, ko'nglida allaqachon tug'ilgan maylni amalga oshirish uchun Yoldorni istab qolgandi. Faqat yaqin kelmoqqa yuragi chopmay, archalar orasida sandiroqlab, o'zicha nozlanib yurardi. U Yoldor o'zini birpasda topib olishini yaxshi bilardi. O'shanda qorga yotib erkalanmoqchi, qochgan bo'lib, kuydirmoqchi edi. Ammo u kutgan daqiqa cho'zilgandan cho'zilib, Yoldor joyidan qo'zg'olay demas, go'yo qoya poyida muzlab qolgandek edi.

Keksa ona bo'ri Oqmanglay esa Yoldorga moyillik istab emas, qandaydir ichki bir mehr bilan boqarkan, go'zal va navqiron bu vujudga ziyon yetkazishlarini xohlamadi. Shu lahzada murakkab, sirli, qudratli bir sezgi ona bo'ri yuragida to'lqin ura boshlagandi. U Yoldordagi o'ziga xoslikni onalik tuyg'usi bilan ilg'ashga ulgurgandi. Yoldor kabi jonivorlar tabiatning ehsoni hisoblanadi. Bo'rilar naslining davomiyligini ta'minlaydigan zurriyotlar asosan mana shu xil jonivordan tarqaladi. Aks holda zot maydalashib, xashakilashib, bora-bora yo'qlikka yuz tutishi mumkin. Qisqasi, sog'lom va kuchli vujud mudom tebranishda bo'lgan hayotiy muvozanatni bir maromda tutib turishga xizmat qiladi. Tabiat esa bu haqiqatni ilg'ay bilish tuyg'usini deyarli barcha ona bo'rilar idroki va yuragiga joylagan va bu sezgi favqulodda hollardagina yuzaga qalqiydi. Biroq arloni bo'rilar bu hisdan yiroq, qaytamga ular "zo'r"ni tezroq gumdon etish payida bo'lishadi yoxud unga bir umr bo'ysinib yurishadi. Har holda arloni bo'rilar o'zidan zo'rroqlarni unchalik yoqtirishmaydi. Imkon tug'ilishi bilan qarshi chiqishga urinishadi. Shuning uchun ham ko'p hollarda jang taqdirini urg'ochi bo'rilar hal etadi. Ortiqcha va zaruratsiz ziyonu shikastdan to'dani omon saqlashga tirishadilar. Ayrim hollarda buning aksi ham bo'ladi. Bu endi ona bo'rining kayfiyati va farosati, shuningdek, to'dada tutgan o'rniga bog'liq.

Keksa bo'rining to'dadagi mavqei havas qilarli darajada emasdi. Bo'zbo'ri nobud bo'lganidan so'ng parokandalik yuzaga kelib, to'da ikkiga bo'linib ketgan. Sariqto'sh shu kichik to'dani zo'rg'a boshqarardi. Yosh bo'rilar buysunishni istamagani tufayli o'rtada tez-tez nizo chiqib turardi. Sariqto'sh tezbob va anchagina farosatsiz edi. Aks holda bir vaqtlar Bo'zbo'ridek kuchli bo'rini osongina yenggan raqibiga nisbatan ozgina andisha saqlagan, to'qnashmaslikning chorasini qidirgan bo'lardi. U esa tezroq Yoldorni bir yoqlik qilib, yo'lda davom etishni o'ylardi. Qolganlariyam shu istakda yonardi. Yoldorning viqorli xezlanib turishi ularning yomon g'ashiga tegmoqda edi. Ayniqsa, ikkita yosh bo'rining toqat qilishlari juda qiyin kechmoqda edi. To'daboshini sustkashlikda ayblab, irillab-irilab qo'yishmoqda edi.

Aslida to'da Yoldor bilan to'qnashgani emas, uzoq, juda uzoqdagi dashtni qoralab yo'lga chiqishgandi. Ular bu hudud orqali O'rtatoqqa yetish va so'ng Quratog' yoqalab borib, Burgutqo'nmas qoyasi biqinidagi tor so'qmoqdan Yalangqirga o'tib, adirlik oralab dashtga tushishni mo'ljallashgandi. Dasht bo'rilar bilan yuz berishi mumkin bo'lgan olishuvlarni hisobga olmasa, u tomonlarda kunlari yomon o'tmaydi.

Agar to'daning izmi Oqmanglayning ixtiyorida bo'lmaganida, Yoldorning avzoyini ko'riboq, iziga qaytgan, galani Uzundaraga boshlab, Cho'ngtog'ni qora tortardi. Bu yo'nalish uzoq bo'lsa-da, xavfsiz edi. Biroq uni tinglovchi yo'q, yosh bo'rilar qonli jang xumorida tipirchilashardi. Bir hamla bilan Yoldorni mahv etish ishtiyoqida yonishardi. Odatda, yo'lda uchragan har qanday g'ov mana shu tarzda tez bartaraf etiladi. Ortiqcha pachakalashib o'tirilmaydi. Ularning nazarida, kengash juda uzoq cho'zilganday edi.

Oqmanglay to'dadagi ozgina mavqeidan foydalanib, so'nggi chorani ishga soldi. Ularni raqibga qarshi yakkama-yakka jangga chorladi. Sariqto'shning gardaniga suykilib, qor to'zg'itib ketma-ket irilladi, ya'ni, qo'rqsalaring o'zim maydonga tushaman, degan bo'ldi. Turgan gap, yakkama-yakka

jang hamisha to'daboshining zimmasiga tushadi. Bundan u bo'yin tovlayolmaydi. Aks holda to'da unga ortiq buysunmay qo'yadi.

To'daning kuchiga ishonib, o'zicha zamzama qilayotgan Sariqto'sh qiyin ahvolda qoldi. Yolg'iz o'zining raqibga qarshi turishi ancha mushkulga o'xshaydi. Vaqt yo'qotmay, issig'ida hujumga o'tishi zarur edi. U boshlab berardi, sheriklari esa oxiriga yetkazardi. Ko'pchilik baribir ko'pchilik-da. U bu usuldan hamisha ustalik bilan foydalanib kelardi. Agar keksa ona bo'ri ishni buzmaganida, bir hamladayoq Yoldorni yo'ldan olib tashlashgan bo'lardi. Endi qaltis bu vazifa yolg'iz uning zimmasiga tushib turibdi. U bir zum taraddudlanib qoldi. Ammo uzoq hayallab ham bo'lmasdi. U yosh hamrohlarining o'tkir va sinovchan nigohlarini butun vujudida his etarkan, noiloj jangga hozirlik ko'ra boshladi.

U xo'jako'rsinga jag'larini keng ochib esnadi. Belini bukib uzoq kerishdi. Va so'ng vahshatli irillab, asta raqibi sari yura boshladi. Qolgan sheriklari eran-qaran unga ergashdilar.

* * *

Sarvarni uyqu elita boshladi. Yoqimli bu mudroq muzlash alomati ekanini u yaxshi bilardi. Agar vaqtda es-hushini yig'ib olmasa, bu uyqu mangukka aylanishi mumkin. Buning uchun esa harakat zarur.

U avval qo'llarini qimirlatdi. So'ng tanasini. Kesakka aylangan chap oyog'ida kuchli og'riq qo'zg'alib, u dodlab yubordi. Joni azoblansa-da, har holda uyqusi aridi. Lekin qachongacha? Peshonasida muzlab o'lish bor ekan, qochib qayoqqa ham boradi? Bundan ko'ra anovi la'natiga yem bo'lgani afzal emasmi! Yoldor esa uni yeyishdan or qilganday, hatto qayrilib qaray demasdi. Xuddi muzlab qolganday, qilt etmasdi.

E g'o'ddaymay o'!!

Aslida ular allaqachon bir-birlariga ko'nikib bo'lishgandi. Yoldor uchun u yo'qdek, Sarvar ham unga ortiq g'anim ko'zi bilan qaramay qo'ygandi. Boshdagi xayollar uni endi taajjubga solmoqda edi. Shu paytgacha u bo'ri deganda yirtqich va tajovuzkor maxluqni ko'z oldiga keltirardi. Uning irillab chuqur atrofini aylanishini va payt poylab, ustiga sakrashini kutgan edi. Axir u o'z oyog'i bilan "qopqon"ga tushgandi-da. Qopqondagi jonivorni inson birpasda saranjom qilganidek, u Yoldordan ham shuni kutgandi. Yoldor esa loaqal joyidan jilishni lozim topmadi. Vahimada qolgan Sarvar, sheriklarini kutayapti, degan o'yga borgandi. Biroq hanuz sheriklaridan darak yo'q, turibdi yolg'iz o'zi qo'qqayib.

Nimani kutayapti o'zi bu?

Biroq bu savolga javob topishga uning aqli ojizlik qilardi.

Sarvar o'zini zo'r ovchi hisoblasa-da, bo'rilar haqida bilganlari odamlardan eshitgan turli rivoyatlaru afsonalar edi, xolos. Emishki, bo'ri och qolsa, hatto tomni tesharmish, yana emishki, agar u qasdlansa, o'chini olmasdan qo'ymasmish. Tomni teshgan jonivorga u yotgan chuqurga tushish nima bo'пти. Yengilgina bir sakrasa bo'ldi-da.

O'zi qasdlangani uchunmi, Yoldorni ham qasdda yuribdi deb o'ylagandi. Pichog'ini yalang'ochlab, turli harakatlarni mashq qilgani shundan edi. Qaytamga, o'rta yerda qo'lining muzlagani qoldi. Oxiri u pichog'ini qorga sanchib, kuh-kuhlab, kaftlarini isitishga tushdi. Orada chuqurning nishabroq bo'lib ko'ringan devori tomon siljib, undan chiqishni o'yladi. Oqibat, barcha urinishlari behudaligini, yarador oyog'i bilan yuqoriga tirmashib bo'lmasligini anglab, sudralib yana joyiga qaytdi. Yoldorni ko'rib turishni istadi. U g'animining harakatlaridan ogoh bo'lish uchun emas, yolg'izlikdan qo'rqdi. Har holda Yoldor tirik jon, yuragiga dalda berib turadi. Aks holda qor bosgan bu tog'u toshlar o'zini yutib yuboradigandek edi.

U bu tog'lar qarshisida o'zini qum zarrasidan ham mayda his qilmoqda edi. Holbuki, bir necha soat burun bu dunyoga sig'maydigandek edi. Orzu-o'ylari ham bisyor edi. Garovda yutqazib qo'yishi o'lim bilan tengdek edi. Endi esa buning barisi o'z ahamiyatini yo'qotgan, jonidan o'zgasi ko'ziga ko'rinmasdi.

So'nggi onlarda uni ikki bor uyqu elitdi. Tevaragidan ketmay, asta aylanishayotgan ajal sharpasi g'oyat makkorlik bilan o'lim to'rini tashlashga urinayotganini sezib turardi. Unga har gal chap berish qiyinligini, agar shu sozda miq etmay o'tiraversa, ajal osongina o'z niyatiga yetishini yaxshi bilardi. Yigitni, ayni damda u mahrum bo'lgan, harakatgina qutqarib qolishi mumkin edi. Bir safar cho'lda shu yo'l bilangina omon qolishganini u hanuz eslaydi.

Ov paytida mashinalari cho'l o'rtasida buzilib qolganida, amaldor jo'rasi ko'p o'ylab turmay, yo'l tadorigini ko'ra boshlagan.

— Mashina-chi? — degan u jo'rasiga ergashishni ham, ergashmaslikni ham bilmay. — Mashina qolaveradimi?

— Unga it ham tegmaydi, — degan jo'rasi. — Bu yerlarga hafta-o'n kundayam birov oyoq bosmaydi.

— Harholda...

— Mashina jondan aziz emas-ku, birodar, — jo'rasi achchiq haqiqatni aytishga jazm qildi.—Agar bu yerda qolsak, mashinadagina emas, jondan ayriyamiz. Mashina yoqib ham bu balodan qutulishimiz qiyin. Bizni faqat harakat qutqaradi. Cho'ponlar qo'nolg'asiga yetib olsak marra bizniki. Aks holda joningizdan umid uzavering!

Ular tuflangan tupuk yerga tushmay yaxlaydigan sovuqda yo'lga tushishgan. Sarvar yura-yura g'alati bir sarxushlikni his qila boshlagan, uyqu tortayotganini sezgan. Jo'rasining hay-haylashlari ortiq qulog'iga kirmay qo'ygan. Shunda kutilmaganda qo'ymichiga kuchli tepki kelib tushgan.

— Agar yana mudrasangiz, qo'ndog' bilan uraman! — degan jo'rasi uzr so'rash o'rniga dag'dag'a qilib.— Uxlamang! Uyqu—o'lim! Sabr qilsangiz, hademay cho'ponlar qo'nalg'asiga yetamiz.

Jo'rasi miltiq qo'ndog'i bilan urmagan-u, lekin yo'l bo'yi yana uch bor o'xshatib tepgan. Jahlini qo'zitish uchun xunuk so'zlar bilan so'kkan. Xafa bo'lishga esa uning holi yetmagan, tepkilar kuchsiz, nordon so'zlar ta'sirsiz, oppoq qor bosgan cho'l cheksiz tuyulgan. Keyin esa, og'aynisidan anchagina o'pkalanib yurgan, o'shanda meni yomon tepgansiz, deb. Jo'rasi muzlab o'lishning sir-asrorini yaxshilab tushuntirishga majbur bo'lgan. Uning aytganlari mana endi asqotayapti. Biroq harakatsiz odamga bu vaqtinchalik chora ekanini ham fahmlab turardi. Imkoni boricha uyqu to'riga ilinmaslikka tirishardi.

O'shanda og'aynisidan har tepki yeganda, u o'ksik o'ylarga berilgan. Nega men bunga dum bo'lib yuribman o'zi, deb o'ylagan. Amaligayam, o'zigayam tupuraman degan. Tupurishga qurbi yetmasligini sezgach esa, negadir talaba yigitni eslagan. Uning achchiq so'zlarida qandaydir haqiqat mavjudligini his qilganday bo'lgan. Lekin neligini anglayolmagan. Anglashga eringan. Navbatdagi tepki tushib qolmasligi uchun yo'rg'alashga uringan. Keyin gaplashaman sen bilan, deya o'zini tinchlantirishga harakat qilgan. Ana shunda karaxt shuuri qatidan talaba yigitning istehzoli chehrasi qalqib chiqqan: "Bekorga chiranayapsiz!" degan. Quturib so'kinmoqchi bo'lganida, u qumga singandek ko'zdan yo'qolgan. Ortidan turtkilab kelayotgan jo'rasi esa buni o'zicha tushungan.

— So'kining, so'kinavering! Faqat uxlamang! — degan. — Onadan so'kinasizmi, otadan so'kinasizmi, mutloq xafa bo'lish yo'q. Lekin uxlamang, iltimos!

— Sizni so'kayotganim yo'q. — U hushyor tortishga urinadi. — Sizni so'kib o'libmanmi! Axir siz... Sizni so'kib bo'ladimi!

— Yo'q, so'kinavering.

Tun pardasi chulg'ay boshlagan dasht qa'ridan yana talaba yigit tirjayib chiqadi: "Aytdim-ku, bekorga chiranamang ko'p deb! So'kolmaysiz! Chunki siz odamlarni tabaqalashtirib, shunga qarab muomala qiladigan pastkash bir kimsasiz. Erta bir kun bu amaldan ketsa, hol so'rashga yaramaydigan bandasiz! Yana aytaymi kimligingizni?.." Sarvar qo'lini to'lg'ab, uni o'zidan nari haydamoqchi bo'ladi. Ammo yelkasiga kelib tushgan turtkidan munkib ketadi. Qaddini bazo'r tiklab, qarshisida tag'in sovuq dashtni ko'radi. Dashtning uzoq bir burchida lipillayotgan chiroqqa ko'zi tushadi.

— Endi o'lmaymiz! — deydi hiqillab.

— O'lishingizga yo'l ham qo'ymaymiz-da! — deydi jo'rasi shodon va tolg'in ovozda. — Uxlasangiz,

yana turtaman!

Buni qarangki, sovuq dashtda g'ashiga tekkan talaba yigit bu yerda ham uni tinchiga qo'ymayotgan edi. Istehzoli kulimsiragancha nuqul uxlashga undardi.

— Uxlang-uxlang! Bahuzur uxlayvering!

Mudray boshlagan Sarvar to'ng'igan lablarini bazo'r qimirlatadi.

— Mumkin emas, uxlasam—o'laman.

— Bu bilan dunyo hech narsa yo'qotmaydi, uxlayvering!

— Bilaman, qo'yningda toshing bor.

— Menda tosh nima qiladi?

— Unda nega meni yoqtirmaysan?

— Dunyoqarashingiz juda kir-da...

— Lekin men ham seni yomon ko'raman!

— Siz o'zingizdan bo'lak, hech kimni yaxshi ko'rmaysiz.

— To'g'ri topding lekin.

— Shuning uchun ham uxlang deyaipman-da.

— Tong otsin, sen bilan keyin gaplashaman!

— Sizning tongingiz otarmikan?

— Buncha tiling zahar-a?

— Bo'larim shu.

— Ta'ziringni bermasimdan, qorangni o'chir!

— Siz esa, uxlang.

— E, yo'qol!

Sarvar munkib, uyg'onib ketadi.

Ko'zlarini ochib, do'ngda bir gala qorani ko'radi. Qarasaki, bir to'da bo'ri. Umri bino bo'lib, buncha bo'rini bir yerda yig'in holda uchratmagandi. Ammo yuragida qo'rquv tuyg'usini his qilmadi. Axir to'ng'ib o'lding nimayu, bularga yem bo'lding nima — bari bir go'r emasmi. U narida yax qotgan qorga sanchib qo'yilgan pichog'iga ko'z qirini tashlab qo'yadi. Lekin uni qo'lga olishga intilmaydi. Boshini devorga suyagancha, yuqoriga loqayd tikiladi.

Bir ozdan so'ng do'ngdagi voqeani, ya'ni Yoldor g'anim to'daga qarshi tish qayrab turganini sekin-asta fahmlay boshlaydi. Yoldorning holati juda bejo edi. Yag'rin tuklarini hurpaytirganча, qoya yanglig' qotib turardi. G'anim tomon esa bu "qoya"ga urilib, chilparchin bo'lishdan cho'chiyotgandek edi.

Oxiri ulardan birining sabri tugadi shekilli, to'dadan ajralib chiqdi. "Qoya"ga birdan tashlanmay, irillaganча uning atrofini aylana boshladi. "Qoya"—Yoldor, boshini bir oz burganini demasa, qilt etmay turaverdi. Chamasi, uning nazari taraddudlanayotgan boshqa bo'rilarda edi. Tevaragini aylanayotgan yirtqichni unча pisand qilmayotgandek edi. Shunda Yoldordan sal narida cho'nqayishgan bo'rilar safidan yana biri oldinga intildi. Ammo u kutilmaganda ikkinchi bir bo'ri tomonidan qayirib tashlandi.

Ko'z o'ngida yuz berayotgan bu manzara Sarvarga juda qiziq tuyuldi. Hayajondanmi, taniga qon yugurib, jindek isigandek bo'ldi. Bu orada hanuz irillab aylanayotgan yirtqich to'satdan Yoldorga tashlanib qoldi. O'rtada olatasir olishuv boshlandi. Itlarning o'zaro talashganini ko'p bor ko'rgan Sarvarning Yoldorga rahmi keldi. Negaki, odatda, begona it boshqa itlar tomonidan jamlikda ayovsizlarcha talanadi.

Biroq u kutgan hodisa yuz bermadi. Do'ngda saf tortganча olishuvni kuzatayotgan bo'rilardan birortasi jangga aralashmadi.

Sarvar taajjubdan dong qotdi va xayoliga kelgani shu bo'ldi: "E, tavba! Jondorlar yigitlarcha urisharkan-ku!" Uning sinchkov nigohi manglayida qashqasi bor jonivorning harakatlarini nazardan qochirmadi. Oqmanglayli bu yirtqich jangni kuzatishdan ko'ra, ko'proq safdagi boshqa bo'rilarga ko'z-quloq bo'lib turardi. Ana, u yana bir sherigini ortga haydadi.

Bu ikkisi esa qorni to'zg'itib, beshafqat olishardi. G'animi zo'r, Yoldor esa undan-da kuchliroq ekanligi tezda ayonlasha boshladi. G'anim to'satdan angillab yubordi. Yoldor navbatdagi hamlaga hozirlanguncha bo'lmay, u dumini qisganicha qochib qoldi. Sheriklari unga ergashdi.

To'da maydonda Yoldorni yolg'iz qoldirib, bir zumda ko'zdan g'oyib bo'ldi.

Yoldor do'ngda bir oz cho'nqayib o'tirdi. Tumshug'ini cho'zib hid oldi. Qor bosgan vodiya uzoq tikilib qoldi. So'ng oshiqmay iziga qayta boshladi. "O'ra" yonidan o'tayotganda, andak to'xtadi. Sarvarga shunchaki bir ko'z tashlab, yana yo'lida davom etdi.

Bu vaqtga kelib Sarvar bo'ri zotidan umuman cho'chimay qo'ygandi. Yoldor haqidagi dastlabki o'ylari endi unga juda kulguli tuyulmoqda edi. Ammo uning kulmoqqa chog'i yo'q, bo'rilar olishuvi paytida hayajondan xiyol qizigan vujudi tag'in sovuqqa boshlagandi. U Yoldorning o'rnida iti bo'lmaganidan o'kindi. Agar Dikkiquloq tirik yurganida, uni bu holga tashlab qo'ymagan, allaqachon qishloqdan odamlarni boshlab kelgan bo'lardi. Dikkiquloqning qotili esa unga shunchaki bir qarab o'tdi-ketdi. Biroq u negadir Yoldorga nisbatan g'azab his qilmadi.

Yuqorida muzlagan qorning qisirlashi eshitilganda, tag'in uning ko'zi ilina boshlagandi. O'limga chorlovchi bu uyqu shu qadar shirin ediki, ortiq ko'z ochishni istamay turganida, G'uchchi pakananing ovozi eshitildi.

— Iya, aka, nima yotish bu?!

Sarvar ko'zlarini ochib, "o'ra" og'zida angrayib, ham quvonib turgan G'uchchi pakanani ko'rdi.

— Izingizni olib kelayapman, — dedi u "o'ra"ga tushmoq uchun qulay joy qidirib. — Ko'nglim sezgani bo'пти-da. Yomon yiqilmadingizmi ishqilib? Hozir oldingizga tushaman.

— Tushmang! — Sarvar jonlanib, qo'li bilan, to'xta, deganday ishora qildi. — Tusha ko'rmang! Baribir foydasi yo'q. Oyoqni sindirib olganman. Arqon kerak.

Bu gapdan so'ng G'uchchi pakana chuqur og'zida bir zum serrayganicha turib qoldi. Negadir u yon-bu yon qarandi. Keyin so'ragani shu bo'ldi.

— E, miltiq qani?

Sarvar shu tobda ko'ziga har qanday tug'ishganidan ziyoda bo'lib ko'rinayotgan yigitga jilmayib qarash bilan cheklandi.

— Tushunarli,— dedi G'uchchi pakana hech narsani tushunmagan bo'lsa-da. — Hozir odam boshlab kelaman. Arqon ham olib kelaman. Emasam, ketdim men.

U qasir-qusur qor bosganicha tezda ko'zdan yo'qoldi.

Sarvar toshdevorga behol suyandi. Negadir yig'lagisi keldi. Quvonchdanmi yo g'amdanmi, har holda ich-ichidan nimadir to'lqin urib kelmoqda edi.

U jilmaygan ko'yi yig'lay boshladi.

* * *

U G'uchchi pakana butun qishloqni boshlab keladi deb sira o'ylamagandi. Qishloqda erkak borki, deyarli bari kelgandi.

Epchil yigitlar arqonga osilib, osilmay chuqurga tusha boshladilar. Turgan gap, G'uchchi pakana hammadan ko'ra ko'proq jon kuydirardi. Baqirib-chaqirib yo'l-yo'riq ko'rsatishga tirishardi.

— Shuncha odamni ovora qilishingiz shartmidi? — Sarvar xijolat tortganini yashirolmadi. — Kishini uyatga qo'ydingizda.

— E, nimasi uyat buning!—G'uchchi pakana o'ktam ovozda shang'illadi. — Odam odamga shunday paytda qayishmasa, qay paytda qayishadi. Men birovga yur demadim, ovoza qildim. Ammo lekin Botir aka bilan Sulton akaga yuring deganim rost. Boshqalarning o'zlari kelishdi. Elchilik-da, elchilik! Eldan aylanay! I-i, og'riyaptimi?

— Yigitlar, ehtiyot bo'linglar! Zokir, sen pastdan tut! Juda imilladingda, Abdurayim! Ha, shunday. Barakalla! Arqonni qorindan emas, qo'ltiq tagidan sol, shunda tortib olish osonroq bo'ladi.

U Shoyim yo'g'onga "o'ra" og'zida ro'paro' bo'ldi. Shoyim yo'g'onning ko'zlaridan to'nglik arigan, boshqalar kabi hamdardlik bilan boqib turardi. Yigitlar ko'ragini sirib turgan arqonni yecha

boshlaganida, u Shoyim yo'g'onga yuzlandi. Hech bir ichki iztirobsiz dedi:

— Aka, siz yutdingiz.

Ammo Shoyim yo'g'on u kutganchalik quvonmadi, irg'ishlamadi. Qarashlari bir oz tundlashdi-yu, lekin hech qanday o'zgarish yuz bermadi. Og'zidan oppoq hovur chiqarib, mushtumiga yo'taldi. Keyin birdan esiga tushganday, oshig'ich bir harakatla ustidan qalin po'stinini yechdi-da, sovuqdan qaltiray boshlagan Sarvarning yelkasiga tashladi.

— Bir nima deganday bo'ldingizmi? — dedi so'ng hardamxayol ohangda.

— Garov...

— Esdan chiqaring!

— Axir...

— Ko'p mayda gap bo'mang!

— Labz...

— Suruv menikimi?

— Sizniki.

— Unda men uni omon qolgan joningizga siylov qildim. Kattazanglik qilmaganingizda shu balolar yo'q edi. Bundan so'g'in davlatingiz bilan maqtanmang! Agar juda oshib-toshib ketgan bo'lsangiz, yarmini, ana, pakanaga bering. Kuymaysiz. Joningizni omon saqlab qolgan shu-da.

Odamlar orasidan G'uchchi pakananing norozi ovozi eshitiladi.

— Aka, mening otim bor!

— UZR, G'uchchi aka, — Shoyim yo'g'on kuladi. — Til qurg'ur besuyaklik qipti. Ming bor uzr.

— Sizga odamni kalaka qilish bo'lsa... — G'uchchi pakana to'ng'illay-to'ng'illay uning uzrini qabul qiladi. — Bundan so'ng eshitmay, qattiq xafa bo'laman.

Qor ustiga yozilgan chakmonga avaylab yotqizilgan Sarvarning ko'zi naridagi nuragan qoyaga tusharkan, uning poyida sodir bo'lgan bugungi voqeani esladi. Nazarida, Yoldor uni boshqa bo'rilardan himoya qilgandek tuyuldi. Yoldor quvib solmaganida, ular meni tirik qo'ymasdi, degan xayolga bordi. Bu o'y ilgariroq miyasiga kelmaganidan o'kindi.

— Aka! — dedi Shoyim yo'g'onni yoniga imlarkan, ovozi tovlanib. — Shu... Yoldorga tegmasak! Oddiy jondor desam, zo'r yigit ekan u! Qo'ying, o'z maylida yuraversin!

— Bizam shu o'ydami, — dedi Shoyim yo'g'on nimanidir anglaganday. — Mayli, o'z erkida yuraversin.

* * *

O'sha kuni oqshom G'uchchi pakana yangi gap topib keldi.

Bu paytda Sarvar issiq xonada, pechkada gurillab yonayotgan o'tga xayolchan termulgancha, odamlarning g'amxo'rlikidan erkanib yotardi. Taxtakachlangan oyog'i qo'shni kampir qo'yib bergan kursi ustida, qandaydir giyoh qo'shib damlangan choydan mayda xo'plab, g'arq terga tushgancha, tom ma'noda, erkanib yotardi.

— Yoldor o'ziga sherik topib olibdi,— dedi G'uchchi pakana eshikdan kira-kira. — Ikkisi Zarangbetda quvlashib yuribdi. Menimcha, topgani qanjiq, o'zini tutishi boshqacharoq...

— Yaqinda sizam quvlashib qolasiz, G'uchchivoy, — dedi bunga javoban Sarvar akalarga xos salmoqli ohangda. — Yetar shuncha vaqt erkin yurganingiz.

— Nima deganingiz bu, aka?

— Sizni uylantiramiz deganimiz bu.

— E, odamni uyaltirmang ko'p!

Qo'shni kampir laganda ovqat ko'tarib kirganida, ular shovqinlashgancha, reja tuzishar, ularning kayfiyatidan andoza olgandek, pechkadagi o't sho'xchan chirsillar, tashqarida esa tungi bo'ron qo'zg'olgandi.

U xuddi och bo'riday uv tortardi.